

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

Érzelmek és mostohák

Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500-1850

Szerkesztette: Erdélyi Gabriella

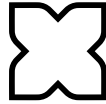
MAGYAR CSALÁDTÖRTÉNETEK: TANULMÁNYOK 4.

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

ÉRZELMEK ÉS MOSTOHÁK

MOZAIKCSALÁDOK A RÉGI MAGYARORSZÁGON
(1500–1850)

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigunt
PÁL FODOR, ANTAL MOLNÁR

Historiae Familiarum Hungaricarum: Dissertationes

Subseriem redigit GABRIELLA ERDÉLYI

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2019

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 4.

Érzelmek és mostohák

Mozaikcsaládok a régi Magyarországon
(1500–1850)

Szerkesztette:
Erdélyi Gabriella

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2019

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta az MTA BTK – Lendület
Családtörténeti Kutatócsoport

ISBN 978-963-416-172-1
ISSN 2063-3742 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)
ISSN 2630-9149 (Magyar Családtörténetek: Tanulmányok)

© A szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

A mutatókat készítette: Kalotai Noémi

A borítón szereplő képek:

Adrien van der Werff: Hágár elűzése, 17. század (Gemäldegalerie Dresden);
Esterházy Pál és Esterházy Mária portréja, 1641 (Városi Múzeum, Eperjes);
Násfa Cupido-figurával, 17. század (Iparművészeti Múzeum);
Apafi György síremlékének oldallapja, 17. század (Magyar Nemzeti Múzeum)

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető és kiadói szerkesztő: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Sebes Katalin
Borító: Györffy Anna, Böhm Gergely
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

ERDÉLYI GABRIELLA: Bevezetés	7
------------------------------------	---

I. CSALÁDI TÁRGYAK ÉS GYAKORLATOK

BUBRYÁK ORSOLYA: Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben	27
---	----

MÉRAI DÓRA: Halál, érzelmek és család a 16–17. századi Erdélyben. A síremlékek mint az érzelmek történetének forrásai	57
--	----

BÓDAI DALMA: Szülői szerepek és gondoskodás. Czobor Erzsébet mint anya és mostohaanya	91
--	----

ERDÉLYI GABRIELLA: „Akarnálak levelem által meglátogatnom.” Egy arisztokrata família és mostohacsalád bensőséges levelezése és élete	112
--	-----

II. A CSALÁDI KONFLIKTUSOK MEGVITATÁSA

GÉRA ELEONÓRA: „Mulier Imperiosa”. Egy budai asszony három házassága	145
---	-----

BÁLINT PETRA: Szívtelen anyák és gonosz mostohák? Az érzelmek és kifejezési formáik a 18–19. századi bűnperekben	172
---	-----

MÁTAY MÓNIKA: Egy cívis família bírósági konfliktusai: érzelmek és érdekek	200
---	-----

III. CSALÁDI TEREK, IDENTITÁSOK ÉS SZEREPEK

GYIMESI EMESE: Mozaikcsalád gyerekszemmel. Családi identitás és térhasználat Szendrey Júlia gyermekeinek levelezésében	241
KUCSERKA ZSÓFIA: Házasság és családmodellek Slachta Etelka magáncélú és közhasznú írásaiban	264
A szerzőkről	291
Illusztrációk jegyzéke	293
Személynévmutató	295
Helynévmutató	305

BUBRYÁK ORSOLYA

Ingók és érzelmek

Az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben

A tanulmányban kora újkori főnemesi testamentumokat vizsgálok, elsősorban a vagyoni rendelkezések ingóságokat érintő passzusait elemezve. Ingón leegyszerűsítve a kimagasló értéket képviselő vagyontárgyakat, asztali ezüstöt, ékszereket, kárpitokat értem. (A földbirtokhoz vagy lakóhelyhez erősen kötődő használati tárgyakkal, élő jószággal, terményekkel stb. nem foglalkozom, mivel ezek sorsáról rendszerint az ingatlanok tartozékaként rendelkeztek.) Az ősiség elvének törvénybe foglalása (1351) a végrendekezés „mozgásterét” jelentősen leszűkítette: ezt követően mindenki csak a saját szerzeményeiről rendelkezhetett szabadon, amit az illető a felmenőitől örökölt, az meghatározott rend szerint a leszármazottjait illette.¹ Éppen ezért az örökhagyó szándékait az tükrözi a leghívebben, ahogyan a szerzett vagyonáról döntött, s mivel az ingóságok többnyire ennek részét alkották, feltételezésem szerint a testáló érzelmei az értéktárgyak átörökítésében mutathatók ki leginkább.

Különösen alkalmasnak bizonyultak az elemzésre a főnemesi végrendeletek,² amelyekben a hátrahagyott vagyontárgyak értéke gyakorta megközelíti a fekvő jószágokét, s így adott esetben jobban érzékelhetők az átörökítésükben mutatkozó különbségek.³ A kutatás során olyan példákat kerestem, amelyekben a szabad rendelkezés alá eső ingóságokról és az ősiség rendje szerint örök-

1 Somogyi Ferenc: *Végrendekezés. Nemesi magánjogunk szerint 1000-tól 1715-ig*. Pécs, 1937. E tanulmányban nem célom az ingatlan vagyonról szóló rendelkezések bemutatása, ezért csak összefoglalóan jelzem, hogy bizonyos feltételekkel lehetett végrendekezni az ősi és adományos birtokokról is, lásd uo. 153–155.

2 A végrendeletek elemzésének lehetőségeiről a nemzetközi szakirodalom összefoglalásával: Mátay Mónika: *Historiográfiai viták a testamentumról. Korall* 15–16 (2004. május) 248–270.

3 A városi vagy falusi környezetben a kötött öröklési rend alá eső „ősi” vagyon aránya alacsonyabb, így adott esetben a kontraszt is kisebb a szerzett vagyonról szóló „szabad” rendelkezésekkel szemben, ezért a tanulmány írása során elsősorban főnemesi testamentumokat vizsgáltam. A különböző társadalmi rétegek végrendekezési szokásaihoz a teljesség igénye nélkül vö. Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981.; Ráczy István: *Debreceni végrendeletek 1595–1847*. Debrecen, 1983.; Horváth József: *Győri végrendeletek a 17. századból*. I–III. Győr, 1995–1997.; Mátay Mónika: *Egy gyűlölködő debreceni tímármester utolsó akarata*. In: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk. K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Bp., 2003. 186–210.; Szende Katalin: *Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében. Történelmi Szemle* 46 (2004) 1–2. sz. 113–140.

lódó javakról hozott döntések eltérő irányba mutatnak, illetve a testamentum feltűnően jogszerűtlen rendelkezéseket tartalmaz, így feltételezhető, hogy háttérükben érzelmi motiváció állhat. Az örökösök közti különbségtétel vagy az eltérés a szokásjogtól azonban nem minden esetben jelent jogszerűtlenséget, és ezen rendelkezések mögött nem feltétlenül mutatható ki negatív vagy pozitív érzelem. A tanulmányban mindezekre szintén mutatok példát.

A nemesség Európa-szerte különböző stratégiákat alkalmazott vagyona átörökítésére, amelyben ugyanúgy megtalálni a testvérek közötti egyenlő osztály elvét, mint az elsőszülöttnek kedvező hitbizományt, a szabad végrendekezés jogát és a vérségi kötöttséget, a házastársi vagyon együttes, avagy külön kezelését.⁴ A kora újkor képlékeny jogi környezetében az egyes stratégiák különböző érdekek alapján a magyar joggyakorlatban is érvényesülhettek, persze nagyon eltérő hatásokkal. A tanulmányban külön tárgyalom a lemenőknek szánt és külön az örökhagyó házastársának hagyott ingóságokat, mindkét esetben összehasonlítva a törvényes öröklést az attól eltérő intézkedésekkel. Vizsgálom továbbá, milyen stratégiákat alkalmaztak a végrendelezők, ha a jogszokás ellenében próbálták vagyonukat átörökíteni, és melyek voltak azok a területek, ahol tudtak változtatni a kialakult renden, illetve milyen szerepet játszottak mindebben az egyének közötti érzelmi kapcsolatok. Végül egyetlen részletesebben elemzett példán, Esterházy Pál vagyoni rendelkezésein keresztül mutatom be a korszak egyik „sikertörténetét”: az Esterházy-hitbizomány (és -kincstár) létrehozását, illetve annak érzelmi hátterét.

Az érzelmek ábrázolása a végrendeletekben

Kevés forrástípus van, ahol a forma és a tartalom között olyan mély ellentmondás feszülne, mint a végrendeletek szövegeiben. A jogi formulákkal alakított, okiratba foglalt, tanúk által hitelesített, nyilvános felolvasásra szánt testamentumok – összehasonlítva például a levelek, naplók vagy visszaemlékezések személyes hangvételével – első ránézésre nem tűnnek intim, érzelmeknek teret adó műfajnak. Pedig az örökhagyó a testamentuma szövegezősekor a számára legfontosabb kérdéseket tárgyalja, döntéseit abban a tudatban hozza meg, hogy halála után már csak ezen intézkedéseivel juttathatja érvényre akaratát. Nem utolsósorban pedig ez az utolsó lehetősége, hogy meghatározza e világi javainak sorsát.

4 Karl-Heinz Spieß: *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters. 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts.* 2. Aufl. Stuttgart, 2015.; Sophie Ruppel: *Verbündete Rivalen. Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts.* Köln–Weimar–Wien, 2006.; *Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development (1300–1900).* Eds. by David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2007.; Margareth Lanzinger: *Marriage contracts in various contexts: Marital property rights, sociocultural aspects and gender-specific implications. Late-eighteenth-century evidence from two Tirolean Court Districts.* *Annales de démographie historique* (2011) 121. sz. 69–97.

A végrendelezők érzelmeiket elsősorban a cselekvés, vagyis a végrendekezés által juttatják kifejezésre. Akiról a testamentumban gondoskodnak, az iránt e gesztussal kimutatják szeretetüket. Másképp úgy is fogalmazhatnánk, hogy a korabeli patriarchális társadalomban az érzelmeik, köztük a szeretet inkább cselekvésként, nem elvont érzésként detektálható. Az a jó férj vagy feleség, anya vagy apa, aki a társadalmi szerepelvárásoknak megfelel. A jó férj, apa és családfő gondoskodik feleségéről és gyermekeiről, a jó feleség és gyermek pedig engedelmes.⁵

Amikor az érzelmeik és a jogrend összhangban állnak egymással, tehát az örökhagyó annak akarja hagyni vagyonát, aki erre törvény szerint jogosult, és olyan mértékben, ahogy erre jogosult, a vagyoni rendelkezéseket nem szükséges végakaratra foglalni. (A törvényes örökösök végrendelet hátrahagyása nélkül is megkapják az elhunytak vagyonát.) Ha mégis fogalmazzuk testamentumot, abban általában csak rövid utasításokat tesznek a vagyon felosztására, amelyekkel megerősítik jogaikban a törvényes örökösöket.⁶ Az ingóságokat illetően többnyire az egyenlő osztály elvét követik, és hogy elejét vegyék a későbbi vitáknak, az egyes darabokat néha tételiesen is megnevezik. Ügyelnek rá, hogy a különböző porciókba sorolt tárgyak összértéke minden örökös esetében azonos maradjon.

Míg a végrendelezők pozitív érzéseiket (barátság, hála, tisztelet, szerelem), ha morálisan nem voltak kifogásolhatók, általában nem kívánták leplezni, és a kedvezményezetteket elhalmozták ajándékokkal, a negatív érzelmeik (csalódás, harag, sértődöttség, bosszú, gyűlölet) inkább hallgatásra ösztönözték őket. Vagyis a végrendelező negatív érzelmeiről néha csak az tanúskodik, hogy valamelyik törvényes örökösét meg sem említi végakaratóban, vagy esetleg jóval kevesebbet hagy neki, mint amennyi a jogos örököséé lenne. Ez különösen akkor feltűnő, ha ezzel szemben másokkal kifejezetten bőkezűen bánik.

Ha az örökhagyó bármilyen okból el kívánt térni az egyenlő osztály szokásjogától, azt – mint volt róla szó – vagyonának azon része felett tehetett meg, amelyről szabadon rendelkezett. Az ingóságok porciói ilyenkor jellemzően erős eltéréseket mutatnak, hiszen akit a végrendelező jobban szeretett, annak értelem szerűen sokkal többet hagyott ingó javaiból is, akit kevésbé, annak pedig kevesebbet. Mindehhez azonban előbb rögzítenie kellett végakaratóban, mely javak tartoznak a saját szerzeményei közé. A felmenőktől származó ősi birtokok (vagy a tőlük leszálló ingóságok) ugyanis meghatározott rend szerint a leszármazottakat illették. Az ősiség elve elméletileg az ingó vagyonra is vonatkozott, de a tapasztalat azt mutatja, hogy ezt betartatni nem nagyon lehetett.⁷ Az ötvösművek, kárpitok és más luxuscikkek származása általában alig dokumentált,

5 Vö. Katie Barclay: *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650–1850*. Manchester – New York, 2011. 102.

6 Somogyi: *Végrendekezés*, 154.

7 Somogyi Ferenc megállapítása szerint: „az ingóságok, amíg az ellenkezője ki nem derül, szerzeményi javak gyanánt vélelmezhetnek. [...] szabad végrendekezés tárgyai lehetnek mindadig, amíg [...] ősi voltak be nem bizonyul.” Somogyi: *Végrendekezés*, 134–135.

legfeljebb a tárgyakon elhelyezett címerek tanúsíthatják, hogy őstől leszálló darabokról van szó. Ha a végrendelező az ingóságait saját szerzeményének nyilvánította, azzal lényegében szabad kezet adott magának felettük.

Különösen intenzív érzelmek hatására előfordulhatott, hogy a végrendelező a törvény adta lehetőségeken túlmenően igyekezett kedvezni valakinek, vagy épp ellenkezőleg, megpróbált hátrányos helyzetbe hozni valakit. Ez jellemzően a kötött öröklési rend alá eső javaknál fordult elő,⁸ amelyek átörökítése ilyenkor feltűnően egybeesett a saját szerzeményekével. A testáló megpróbálta esetleg egyes rokonait kizárni a nekik járó birtokokból, vagy épp fordítva, olyan javakat juttatni nekik, amelyek jog szerint nem őket illették volna. Minél intenzívebb volt az érzelem, annál erősebben mozdult el a végakarát a törvényestől a jogszerűtlen felé. És minél kevésbé volt jogszerű a rendelkezés, annál nagyobb szerepet kapott az érzelmes nyelvezet a végrendelezés során.

Ha ugyanis a végakarát bizonyos intézkedései ellentétesek voltak a törvényes renddel, az örökhatyónak meg kellett győznie a testamentum végrehajtóit akarata jogosságáról, ami pedig a motivációja megfogalmazására kényszerítette őt. Az emóciók ilyenkor nem csupán a jogszerűtlen rendelkezések indítékául szolgáltak, és céljuk sem az egyének közti érzelmek rögzítése volt: a hallgatóság meggyőzése érdekében fegyverként vetették be őket. Bár a stratégiai céllal használt érzelmes nyelvezet viszonylag ritkán érte el a kívánt célt, és többnyire nem tudott változtatni a kialakult hatalmi viszonyokon, láthatunk majd példát arra is, hogy a stratégia sikerre vezetett, és a végrendelet jogerőre emelt egy eredetileg jogszerűtlen rendelkezést.

A végrendelezés „szabályai”

A végrendelezési jog alaki feltételeit 1715-ben foglalták először törvénybe (27. tc.), ezt megelőzően a testálók a szokásjog alapján rendelkeztek.⁹ A szövegek felépítése nagy vonalakban mindig ugyanazt a sémát követi: az örökhatyó az *invocatió*t követően először általában a temetéséről, a lelkéért mondandó misékről, egyházaknak, vallásos társulatoknak tett jótékony alapítványokról gondoskodik, majd meghatározza a hagyatékot, és rendelkezik földi javainak elosztásáról, elsősorban rokonsága, esetleg ismerősei körében. Végül

8 De minden eset egyedileg vizsgálendő, mert ez sem jelent feltétlenül törvényteleniséget: bizonyos körülmények között (pl. királyi jogbiztosító oklevél birtokában) lehetséges volt az ősi birtokról is jogszerűen rendelkezni, erről lásd Somogyi: *Végrendelezés*, 118.; Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014. 92–93.

9 A magyar jogszokást Werbőczy István *Tripartituma* foglalta írásba. Külön a végrendelezés jogával nem foglalkozott, de több cikkelyben is érintett vele összefüggő kérdéseket. *Verbőczy István Hármaskönyve. Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarul kiadta a Magyar Tudós Társaság*. Pest, 1844. Vö. továbbá: Somogyi: *Végrendelezés*, 128–130.; Homoki-Nagy Mária: Amiről egy végrendelet mesél. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 65 (2004) 1–44. sz. 617–633., itt: 618.

megfogalmazza egyéb kívánságait, és megnevezi a tutorokat, akik a végakarát végrehajtását felügyelik.

Erős érzelmi kötődésről árulkodhat, ha valaki változtat a fenti sorrenden. Így tett például a dúsgazdag késmárki gróf, Thököly István, aki testamentumának második pontjában, tehát rendhagyó módon még azelőtt, hogy árván maradó gyermekeinek sorsát rendezte volna, negyven éve mellette szolgáló tisztartójáról, Keczer Ambrusról gondoskodott.¹⁰ Noha nem álltak rokoni kapcsolatban, rendelkezésével gyakorlatilag átruházta rá saját családfői jogkörét, és gyermekeit is arra utasította, hogy Keczert apjukként szeressék, engedelmességeskedjenek neki, fogadják meg tanácsait. Familiárisának megbecsülését jelzi, hogy nemcsak éltében, hanem holtában is családja mellett akarta tudni: úgy rendelkezett, hogy majd az általa épített családi sírboltba temessék Késmárkon. Végakaratóban arra is felhatalmazta Keczert, hogy ha fia nem tartaná meg rendelkezéseit, akkor másnak adhassa a neki szánt, szerzett javakat.

Minden ez világi éltében s javaimban kimondhatatlan szeretetet, s hívséges szorgalmatosságát ma is hálátlanul experiálván az én édes Atyám helyett való, Jámbor, és envelem negyven esztendőttől fogvást nevededett, [...] édes Keczer Ambrus Uramban, mellyet ennyi ideikre az édes Gyermekeim is experiálhattanak. Azért Atyai szeretettel kérem, s Istenre obtestálom őket, míg Isten szerencsésejekre éltetné, mindeniknek felette édes Atyyok helyet becsüljék s szeressék, és mindaddig az édes Fiam sehol semmi javaiban, és még maga személye körül való dispositiójából is ki ne vegye magát, s annak tanácsán s akaratján járjon, [...], az hol penigh máskülönbén cselekedne, szabadsága és teljes hatalma légyen az édes Keczer Ambrus Uramnak, minden acquirált jószágimat, mellyet az Fiamnak hagynék, több ez illy én akaratomon járó gyermekim közé osztthassa, kire hozzája való mindenkori szeretetemre s Istenére kérem s kényszerítem, az jó Isten ő Kegyelme is ez világból ki szólítván ne másutt temettessék el, hanem az én általam épített késmárki sírban, s az én eltakarításom is az ő Kegyelme Dispositiójából légyen.¹¹

Az apai szeretet tehát kölcsönösségi viszonyon alapult, és a gyermek engedelmisségének feltételéhez kötődött: a fiú azzal mutathatta ki szeretetét, ha követte apja utasításait, illetve az ő halálát követően a helyére lépő Keczer Ambrusét.¹² Amennyiben nem így tesz, és nem teljesíti elvárt kötelezettségeit, ki-

10 Kapcsolatuk közismerten nagyon jó volt, Bethlen Miklós visszaemlékezéseiben is említi, hogy Keczer egész életét Thököly szolgálatának szentelte: „fuit miraculum voluntariorum servorum.” Idézi: Nagy Gyula: *Lipóczi Keczer Ambrus naplója, 1663–1669*. Bp., 1894. (Magyar Történelmi Emlékek, Írók, 33.) 85.

11 Thököly István végrendelete, Árva, 1670. november 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), E 148, NRA, fasc. 1048. no. 30. fol. 3.

12 A kora újkori családi kapcsolatok kölcsönösségéről lásd: Ilana Krausman Ben-Amos: Reciprocal bonding: Parents and their offspring in early modern England. *Journal of Family History* 25 (2000) 3. sz. 291–312.

esik a „szeretett” gyermeknek fenntartott jogokból, amelyek engedelmes leánytestvéreire ruházódnak át. Ettől függetlenül a fenti rendelkezés nem tartalmaz jogszerütlenséget, hiszen az fel sem merült, hogy a fiú engedetlensége esetén az őt illető ősi javakat is elveszítené.

A gyermekek öröklése

Bár a felmenők az ingóságok elosztásában, mint említettem, általában az egyenlő osztály elvét követték, vagyoni rendelkezéseik mégis gyakran tartalmaznak ettől eltérő instrukciókat, amelyeknek eredete nem feltétlenül emocionális. Különbséget tettek például a leszármazottak között attól függően, hogy világi vagy egyházi pályára léptek-e, illetve aszerint, hogy a végrendeletést megelőzően kiadták-e már az illető örökreszt (leányoknak a hozományukat), vagy még a szülői házban lakik.¹³ Befolyásolhatta az osztályt az ingók eredete is: őstől leszálló, fiágon öröklődő értéktárgyakból csak a fiúgyermekek részesültek,¹⁴ az egyenlő osztály elve csak a szülők szerzett javaira vonatkozott. Gyakran látjuk azonban, hogy az utóbbiból a lányok többet kaptak, hogy ezzel kompenzálják az ősi birtokok fiági örökléséből származó aránytalanságokat.¹⁵ (Azokból ugyanis – függetlenül attól, hogy hány leánygyermek volt a családban – csak az ún. leánynegyed járt nekik, és rendszerint ezt sem földbirtokban kapták meg, hanem lehetőleg készpénzben vagy vagyontárgyakban.) Az sem számított kirívó esetnek – és nem is tudok róla, hogy bárki is pert indított volna emiatt –, ha az örökhagyó minden értékes ingóságát a leányainak hagyta.

Így tett például a már említett Thököly István, aki nemcsak saját maga, hanem elhunyt felesége, Gyulaffy Mária nevében is végrendeletet; az aszszony még a halála előtt férjének vallotta minden ingó és ingatlan vagyonát. S noha Gyulaffy Mária még a hozománya legjavát is a fiuknak, Thököly Imrénnek szánta, az apa mégis úgy döntött, hogy néhai felesége kívánságával ellentétben mind a saját, mind a neje után maradt ingóságokat három lánya között osztja szét. (Kárpótlásul azért, hogy szerzett földbirtokait, amelyekből pedig a lányoknak is rész járt volna, mind a fiának hagyta. Szerzett földbirtokból egyébként nem volt sok: Thököly István anyja révén Árva vára, apja után Késmárk tulajdonosa volt, felesége jelentős erdélyi birtokokat hozott a házasságba, de ő maga fekvő jószágokat keveset szerzett. Az előbbiekből a gyermekek törvény szerint örökösödtek, a végakarásban csak az általa szerzett birtokokat

13 Homoki-Nagy: *Amiről egy végrendelet mesél*, 621–622.

14 Nagyon ritka, hogy családon belül külön kezeltek volna egy kizárólag fiágon öröklődő tárgycsoportot, de nem példa nélküli: 1639-ben Erdődy Kristóf három fia eszerint osztozott meg egymással, ezekből a darabokból a húguk nem részesült. (Jegyzéke közölve in: Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Bp., 2013. 393–395.) Ezzel szemben Erdődy Kristóf ingóiból (lásd a következő jegyzetben) igen.

15 Thurzó Borbála 1630-ban osztotta fel gyermekei között az apjukról maradt értéktárgyakat, a négy testvér közül az egyetlen leánygyermek „porciója” mindig valamivel nagyobb volt, mint fiútestvéreié. Bubryák: *Családtörténet*, 161.

ajándékozta fiának.) Az ingók tömegéből mindössze négy tárgyat emelt ki számára: egy nyakbavetőt, amelyet már korábban neki adott, jegygyűrűjét, amelyet hagyományosan is az elsőszülött fiú szokott örökölni, egy tollforgót, amely jellegzetesen férfi ékszer, és egy Mátyás-címeres paplant, amelynek feltehetően eszmei értéke miatt volt fontos, hogy a család férfi tagjánál maradjon. Minden mást – és ez a más a fennmaradt inventáriumok alapján elképesztően értékes ékszerkollekciókat takart, tehát méltó kompenzációt jelentett a fekvő jószágokért – három lánya, Thököly Kata, Mária és Éva örökölt.

...az édes boldogul kimúlt Feleségem minden véle hozott és akármi néven nevezendő javait nekem fateálta bizonyos fassiója által, s egyébképpen való végső akaratja is [...] az volt, hogy még az ingó bingó javainknak is az dereka s az java ez édes Fiunké legyen, de mivel felül megírt ratiókra nézve is, minden acquirált [...] jószágimat akarom s hagyom, hogy maradjanak az édes kedves egyetlen egy Fiacskámra, valamíg Isten ötét és maradékot az fiú ágon éltetné, [...] Az mi tőlem s édes Anyjokról maradtott aranymív, gyöngy és minden egyéb illy Asszony emberi portéka volt volna, az ollyat csak az három leányim közé el limitáltam, [...], semmit azokban az édes Fiamnak meg nem tartván.¹⁶

Az ő esetében tehát az ingóságok elosztásában megmutatkozó különbségtétel nem utal érzelmi ingadozásra, nincs jele annak, hogy gyermekeit nem egyformán szerette volna, sőt végrendeletében becéző szavakkal („édes kedves egyetlen egy Fiacskám”) próbálta elejét venni, hogy fia hátrányos megkülönböztetésnek vélje döntését, amellyel kizárta anyja neki szánt ingóságaiból.

Ám találhatunk eltéréseket az azonos nemű leszármazottak örökrésze között is, amelyek szintén nem vezethetők vissza érzelmi motivációra. Noha a magyar jogrend szerint ugyanannak az apának minden fiúgyermeke egyenlő arányban örökölt a javakból, mégis gyakran látjuk – már a hitbizományok létrehozása előtt is –, hogy az ingóságok közül néhány tárgyat az elsőszülöttnak tartanak fenn. Ezek általában a család reprezentációja szempontjából fontos, az uralkodótól vagy egy családi őstől származó darabok voltak, amelyeket a legidősebb fiú kapott, az ún. „többljetjokok” részeként.¹⁷ Tulajdonlásukat tehát inkább a szokásjog határozta meg, nem az örökhagyó érzelmei. Sokat idézett példája Pálffy Pál végrendelete (1653), aki Pálffy Miklós Győr visszavívásáért kapott, színarany serlegét tartotta fenn elsőszülött fiának.

Az arany poháromat, kit Istenben el nyugodott Atyámnak Győr megvételeben való hűséges szolgálatjáért adott volt Ausztria, és a bátyám, Pálffy István Uram feje váltságában adván került mostani Császár és koronás

16 Thököly István végrendelete, Árva, 1670. november 19. MNL OL, E 148, NRA, fasc. 1048. no. 30. fol. 5.

17 A többljet- és különjogokról lásd Homoki-Nagy Mária: A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 58 (2000) 211–231., itt: 217.

Király Urunk Ófelségéhez, és Ófelsége Énnem ajándékon küldötte, hagyom az Öregbik fiamnak úgy, hogy mindenkoron az Öregbiké legyen, és semmi úttal a Famíliától ne abalienáltassék.¹⁸

A gyakori újrarázasodások miatt sokszor előfordult, hogy a végrendelező több, különböző házasságából származó gyermek javára rendelkezett, és ezekben az esetekben is gyakran látunk egyenlőtlenséget a féléstvérek között, méghozzá a joggyakorlatból következően. Minden gyermek csak a saját felmenői javaiból részesülhetett, anyjuk vagy apjuk előző házastársától, illetve a mostoha szülőtől származó ingókból értelemszerűen nem. Ezért például, ha valakinek az első és a második házastársa között nagy vagyoni különbségek voltak, a tőlük származó gyermekek örökrésze is komoly eltéréseket mutathatott. Mivel az özvegy a szokásjog szerint az ingók hasznélvezője volt, a tényleges osztályra néha csak évtizedekkel a tulajdonos halála után került sor. Ha a hasznélvezettel rendelkező fél nem osztotta fel a vagyont még életében, akkor legkésőbb a testamentumban igyekezett rögzíteni, kinek mi jár. Példaként idézem vinnai Eödönffy László 1591-ben tett rendelkezését, aki végakaratóban is rögzítette, hogy előző házasságából született gyermekeit a mostohaanyjuk vagyonából semmi nem illeti meg, ellenben az elhunyt feleségtől származó ingókat mind a tőle született lányának hagyta.

Az mi ezüst marhát, aranymívet, és egyéb afféle, ez mostani Atyámfiával adott marhát illeti, kiben tudom, hogy az előbbeni szerelmes feleségemtől való gyermekeimet semmi nem illeti, abban kegyelmetek semmiben meg ne háborítsa ne keserítse az én szerelmes Atyámfiát, Csapy Katát [...]. Az szegény megholt atyámfiával az minemő marhákat adtak volt kiházásítása idején, kiről Registom vagyon [...] Borka leányomnak megtartassék házasságára.¹⁹

Az említett példák mind törvényes egyenlőtlenségeket mutatnak, illeszkednek a szokásjogba, s így a végrendelező döntései csak korlátozottan – a contextus ismeretében – alkalmasak arra, hogy belőlük érzelmekre következtessünk. A motiváció azonban mindig vizsgálandó, mert az azonosnak tűnő rendelkezések mögött akár lényegesen eltérő érzelmek is állhattak: Sztárai Ferenc zempléni alispán például egy Thököly Istvánéhoz igen hasonló családi helyzetben (neki is három lánya és egy fia volt) hozott azonos irányú döntést: minden szerzett ingóságát lányainak hagyta, kizárva az öröklésükből egyetlen

18 Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, (= ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), FA Pálffy, Arma I. Lad. 9. fasc. III. no. 21. Közölte: Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Bp., 1879. 334.

19 Vinnai Eödönffy László végrendelete, 1591. Štátny archív v Levoči Lócse, (= SAL), Andrassy, Krasnahorka, Odd. I. fasc. 19. no. 104.

fiát. Míg azonban Thökölyt erre a lányai iránt érzett szeretet, Sztárait érezhetően a fiú iránt érzett harag motiválta.

Mivelhogy az én Sztárai ősoimtül maradott jószágomból az én leányimnak semmi részt nem hagyhatok, minthogy leányágot nem illet, hanem csak fiuágot, azért az én ősoimtül maradott jószágomat épen hagyom az én fiamnak Sztárai Lászlónak, mert őtet illeti [...].²⁰ Az [...] arany, ezüst drága kövek, pénz, arany és ezüst mívű poharak, arany lánczok, ezüst kanalok, ruhák, aranyos kardok, [...] melyeket én acquiráltam, azokat hagyom épen s mindenestül fogván csak tulajdon az én három leányimnak. [...] Ezekben pedig [...] azért nem hagyok és nem hattam az én fiamnak semmit, hogy [...] engemet sok bosszuval, buval, bánattal, keserűséggel és sok kártételekkel illetett, [...] én is azzal fizetek neki, hogy az én keresményimben, javaimban részes ne legyen.²¹

Bár a szövegből az apa érzelmei egyértelműen kiolvashatók, ez a rendelkezés sem lépi át a törvényes kereteket. Még erőteljesebb emóció feltételezhető, ha a végrendelező ezen túlmenően próbált valamelyik gyermekének többet vagy kevesebbet juttatni. Homonnai Drugeth Ferenc 1582-ben fogalmazott testamentumában – amellet, hogy fiát az ingókból kerek perec kitagadta – az őstől leszálló, fiának járó javak elosztását is a magyar jogrendtől eltérő módon értelmezte:

Homonnaj Giorgj az en fiam az en Eostúl maratt Josagomban az en megj hagiott felessegemetth es arua leaniomat megj ne haboriczia Hanem [...] orsagi teoruenie szerint megj osztassek keoztok es az harmad reszett Homonnaj Giorgj fiam maganak vegie es biria. Az mj keues aranium Ezüstom es penzem Ennekem maradott pedigj [...] aban en az en fiamnak semmit nem hagiok.²²

Azt sem hallgatta el, miért tesz így: Homonnai György megtámadta gerényi házát, és kifosztotta őt, állítása szerint jóval többet rabolva el, mint amennyi az ingókból neki járt volna. A szerzett javakról az apának jogában állt így dönteni, de az „őstül maradt” jószágokból fiát több mint egyharmad rész illette volna meg. Özvegye – amíg újra férjhez nem megy – valóban bent maradhatott az ősi birtokban vagy annak a számára kijelölt részében (de halála után ez is a fiúra szállt), leánya viszont legfeljebb a leánynegyed erejéig részesülhetett volna belőle. Az ősi javakból tehát Homonnai nem próbálta meg fiát kitagadni

20 A végrendeletből kiderül, hogy két lányát már kiházasította, következésképp hozományként már megkapták, ami az ősi javakból (leánynegyed) nekik járt. A még hajdon harmadik lány méltó kiházasítására pedig a fiát kötelezte ugyanitt.

21 Sztárai Ferenc végrendelete, 1600. Közlő: Komáromy András: Művelődéstörténeti adatok. A tolcsvai Bónis-család levéltárából. *Történelmi Tár* 9 (1886) 385–386.

22 Homonnai Drugeth Ferenc, ungvári főispán végrendelete, 1582. január 10. In: Radvánszky: *Magyar családélet*, III. no. 79. 121–125.

(törvény szerint nem is tehette volna meg),²³ de azzal, hogy két gyermeke között egyenlő osztályt tett, csökkentette a neki jutó javakat. Talán királyi jóváhagyás elnyerésében bízott: leánya fiúsítása mindenestre legalizálhatta volna döntését.

Az özvegyek öröklése

A testamentumokban a legszélsőségesebb érzelmekkel általában nem a gyermekekre, hanem a házastársakra vonatkozó passzusokban találkozunk. Az ingóságok átörökítésében nagy különbségeket tapasztalhatunk: van, aki azt szeretné, ha hitvesére szállna minden, mások bármit megtennének azért, hogy a házastárs egyáltalán ne kapjon semmit. Itt sem árt azonban tudni, mi az, ami az özvegyeknek egyáltalán járt.

Amennyiben az elhunytnek voltak gyermekei, a fő örökösök a leszármazottak lettek, de az özvegyi jogok biztosították az asszony további lakhatását, megélhetését (újabb házasságkötéséig vagy élete végéig), valamint megillette őket hitbérük és jegyajándékaik is.²⁴ Részesülhettek a közösen szerzett fekvő jószágokból és az adománybirtokból (ha a szerződésbe vagy az adománylevélbe a férj az ő nevüket is beíratta), valamint megtarthatták a közösen vásárolt ingóságokat is. (Mivel ez utóbbiak „közös” mivolta nehezen volt bizonyítható, gyakran vezetett perhez a férj első házasságából származó gyermekek és mostohájuk között, de az például perdöntőnek számított, ha a tárgyakon a házaspár kettős címere volt.) Kevésbé ismert, de a haszonélvezeti jog a férfiaknak is járt: Pálffy Mária Zsuzsanna ezt rögtön a végrendelete elején leszögezte: gyermekei nem kötelezhetik apjukat annak életében az ő javainak kiadására. „Was mein Guet anbelangt, alles solle mein Graff Ehegemahl genießen, undt so lang Er lebt nichts davon außzugeben schuldig sein.”²⁵

Az utód (és végrendelet) nélkül elhunyt házastárs öröklésében viszont lényegi különbség volt a férfiak és a nők között: míg az utóbbiak végakarati hiányában megkapták az elhunyt férj összes ingóságát,²⁶ a férjnek mindazt, amit a feleség vitt magával a házasságba, vissza kellett (volna) szolgáltatni a családjának.²⁷ Ennek elkerülésére a kellően elővigyázatos férjek már rögtön a házasságkötéskor kölcsönös vagyoni szerződést kötöttek ifjú arájukkal, halá-

23 Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. 52. czim: „...az apa, felserdült és törvényes korú fiát [...] az örökségnek és egyéb vagyonnak megosztására kényszerítheti, de ki nem tagadhatja.”

24 Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. 93, 98. czim. A feleséget megillető jogokról lásd még: Roszner Ervin: *Régi magyar házassági jog*. Bp., 1887.; Weichart Gabriella: *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630*. Bp., 1911.

25 Kelt: Pozsony, 1698. január 31. ÖstA, HHStA, FA Erdődy, Lad. 3. fasc. 3. no. 28.

26 Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. 98. czim: „...a gyermekek és végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt férjnek összes ingó javai, bármineműek is legyenek és akárhogy is nevezzük azokat, feleségére háramlanak.”

27 Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. 98. czim: „...ha pedig a menyasszony gyermekek és végrendelet hátrahagyása nélkül elhalna, azokat a dolgokat [jegyajándékokat és hozományt] szülei vagy közelebbi atyafiai visszavehetik és maguknak követelhetik.”

luk esetére a másikat téve kizárólagos örökösnek. Ezzel egyrészt elkerülheték, hogy a fiatalasszony váratlan elhalálozását követően meg kelljen adni a családjának a nő hitbérét és jegyajándékait, másrészt megerősítették a feleség pozícióját a férj rokonságával szemben annak szerzett javaiban. 1628-ban így tett Pogrányi György is, egy évvel azután, hogy feleségül vette Listhius Anna Rozinát, Thurzó Szaniszló nádor özvegyét. Erről 1629-ben fogalmazott végrendeletében maga számolt be.²⁸

Mivelhogy az ember jámbor és törvény szerént való házastársáért, nemcsak Anyját és Atyját elhagyja, hanem mindenben azon igyekezik tehetsége szerint, hogy igaz szívbeli szeretetét megmutathassa külsőképpen is, mint-hogy erős hittel arra kötik magukat, hogy egymást semminemű nyavalyájában el nem hagyják holtiglan, hanem egymást szeretik és oltalmazzák. Erre nézvéen én is, az én házastársamhoz Anna Frusinához, Listhius János leányához, hogy igaz szeretetemet megmutatnám, ez elmúlt 1628. esztendőben, Pozsonyban Personalis uram előtt tettem volt bizonyos fassiót és ő is énnekem reciproce jószágunk és marhánk²⁹ felől holtunk után.

Hasonló fassió lehetett az előzménye annak is, hogy Forgách Ádám magánál tartotta a felesége, Széchy Borbála után maradt ékszereket és ezüstöket, amelyeket utóbb Borbála anyja, Homonnai Drugeth Mária próbált visszaperelni vejétől. Komoly reményeket nem fűzött a sikerhez, mert úgy végrendekezett, hogy ha életében nem kapná vissza a hozományt, a leányai folytassák a pert. S hogy még egyszer elő ne forduljon hasonló eset, végakaratóban szigorúan megtiltotta nekik, hogy bármelyikük is „idegennek vagy férjének” hagyjon a családi ékszerek közül.³⁰

Nem kétséges, hogy az ifjú feleségeket a legtöbbször valóban a férjük iránti szeretet vezérelte a szerződésalkötéskor, és döntésük nem is mindig okozott kárt a nő születési családjának: a fiatalon árvaságra jutott Esterházy Orsolyának vagy Rákóczi Erzsébetnek például, akik szintén hasonló kötetést tettek, férjhez menetelükkor a felmenőik már nem éltek. Volt azonban olyan is, aki szándékosan és dühből tette: például Bajory Kata 1576-ban deklaráltan azért, hogy megleckéztesse a családtagjait.

Mind pénzt, aranyat, ezüstöt, ezüstmívet, aranymívet, ruhát, minden rendbeli marháimot, kiket énnekem az én megholt szerelmes uram bátyám, Bajory Lénárt hagyott, és valamit én velem attak, minden rendbeli marháimat az én szerelmes uramnak Bernalt Lászlónak hagyom, *anyám és minden atyámfiainak ellen* [kiemelés tőlem – B. O.], mert nyavalyámban sem anyám, sem atyámfiaink hivatalomra hívásomra sem jöttek, hanem minden nyavalyámban csak ő kegyelme az én szerelmes uram vólt mellettem.³¹

28 Pogrányi György végrendelete, 1629. MNL OL, P 287. fasc. T. no. 49.

29 Értsd: ingatlan és ingó vagyonukról.

30 Homonnai Drugeth Mária végrendelete, 1642. MNL OL, P 287. fasc. T. no. 77. (1643 előtt).

31 Baiory Kata végrendelete, 1576. Közölte Csoma József: *Történelmi Tár* 23 (1900) 313–314.

Tisztában volt vele tehát, hogy ezek az ingók a születési családját illetnék, de mivel véleménye szerint anyja és rokonsága nem tettek eleget a familián belüli kötelességüknek, a lányukról való gondoskodásnak betegségében (vagyis nem szeretik lányukat, tehát rossz szülők), büntetésképp megfosztotta őket a tulajdonában álló értéktárgyaktól.

Ellenlépésként a vagyonos családok egy idő után már a házassági szerződésben kikötötték, hogy a nő halála esetén – amennyiben nem lesznek leszármazottjai – a családjuktól kapott minden ingó és ingatlan jószágot vissza kell szolgáltatni a rokonoknak, ő maga sem rendelkezhet másképp. Így tett például Esterházy László 1651-ben, aki hűgát, Esterházy Máriát adta férjhez ezzel a feltétellel Homonnai Drugeth Györgyhez.

Hozzá tévén azt is, hogy az melly Jóságokat, kész pénzt, ezüst arany mívet, clenodiumot és akár melly nével nevezendő ingó bingó marhákat is tempore nuptiarum, vagy azután is, meghirt Esterházy Mária kisaszonnyal kézhez veszek [...] hol azért Istennek akarattjából megnevezet Esterházy Mária kisaszony előbb nálamnál, velem leendő maradék nélkül találna meghalni, kit Isten távoztasson, obligáлом erre magamat, ezen levelem erejével, hogy minden fölül megnevezet örökös jószágit, [...] együtt az mindenképpen föl veendő ezüst Arany mível, clenodium és ingó bingó marháival, meghirt Esterházy Mária kisaszony Atyafiainak és haeresének [...] tartozom vissza adni.³²

A házastársnak tett fassió azonban nemcsak a családnak okozhatott fájdalmas pillanatokot, hanem a nyilatkozattevőnek is. A már említett Pogrányi György házassága a kölcsönös szerződés ellenére is zátonyra futott Listhius János leányával. Az asszony magára hagyta, nem gondozta férjét betegségében, feleségi kötelezettségeit nem teljesítette, férjével és családjával nem vállalt szolidaritást, ezért a férj úgy gondolta, ő is felbonthatja korábbi szerződésüket. Testamentumában kétségbeesetten próbálta meggyőzni akarata végrehajtóit arról, hogy feleségének nem járnak a korábban neki kötött javak.

De mivelhogy se az Istent, se az embereket, se pedig az igaz és törvény szerént való házasságnak erős kötelékét szeme előtt nem viselte az én házastársam, hanem engem betegségemben [...] elhagyott, orvosságaimtól megfosztott, az új keresztényent³³ tőlem elűzte, gyalázatos szóval személyemet és minden nemzetségemet fülem hallatára illetve, undokul szidalmazott, ételemtől italomtól, még csak konyhára való eszközöktől is megfosztott, párnáimat alólam kirángatta, [...] úgy annyira, hogy az meztelen szalmán hagyott [...] Illy kemény betegségemben gyalázatosan szemei előtt elvetett, és reám gondot nem viselt, hanem szakállamban is szemem láttára undokul pökött. Ezt kiváltképpen való okból, [...] az fölül megnevezet

32 MNL OL, P 108. Rep. 3. fasc. B. no. 25.

33 Az újkeresztények, azaz hutteriták, avagy habánok híresek voltak gyógyító tevékenységükről, feltehetően itt is orvosként volt jelen az egyikük Pogrányi betegágyánál.

kötést és fassiót mindenestől revocálom, semmissé teszem, úgy hogy in nulla parte, punctis, clausulis et articulis vigorosa sit.

Csakhogy a kétoldalú szerződést felbontani akkor lehetett volna, ha abba a másik fél is beleegyezik: az egyoldalú jogügyletnek számító végrendelet a kölcsönös fassiót nem helyezte hatályon kívül. Ezzel nyilván Pogrányi is tisztában volt, éppen azért részletezte oly hosszan sérelmeit, hogy hallgatóságának együttérzését, felháborodását kiváltva akaratának érvényét szerezzen.

Hasonló helyzetbe került az említett Rákóczi Erzsébet is, aki Erdődy Györggyel kötött házasságakor vallotta minden ősi és szerzett vagyonát férjének.³⁴ Kapcsolatuk azonban hamar megromlott, Rákóczi Erzsébet elhagyta férjét, és válást kezdeményezett.³⁵ Bár a botrányt Esterházy nádor és Kollonich érsek közbenjárása elsimította, a grófnő a továbbiakban külön élt férjétől. A békítő tárgyalások során a birtokai feletti rendelkezési jogot visszanyerte, így feltételezhetjük, hogy az 1672-ben tett kötést, ha visszavonnia nem is, de módosítania sikerült.³⁶ Talán abban is bízott, hogy ingóságai majd – mivel nem született gyermeke –, halála után visszazállnak a családjára. Erre azonban csak azon tárgyak esetében volt némi esély, amelyek bizonyíthatóan az őseitől szálltak rá.

A grófnő pedig gondoskodott róla, hogy minden tulajdonában lévő öt-övmű ebbe a kategóriába kerüljön: ősi származásukat igazolandó minden egyes asztali edényébe belevéselte a szülei nevét.³⁷ Bizonyíthatóan nem csak azokba, amelyek tőlük származtak. Egyik legértékesebb ingósága, egy Luxemburgi Zsigmond címerével díszített, hegyikristály kanna például dokumentáltan a saját szerzeménye volt: 1672-ben ajándékozta neki első férjének anyja, Forgách Éva. Rákóczi Erzsébet tisztában lehetett a mű különleges értékével, mert erre a darabra a biztonság kedvéért nemcsak szülei monogramját, hanem a Rákócziak címerét is rávéselte. Ő sem járt sikerrel: halála után az ingóságok az Erdődy család tulajdonában maradtak. (Ehhez nagyban hozzájárult az 1687: 11. tc., amely „hivatalosan” is megteremtette a kölcsönös hitvestársi öröklés lehetőségét, azaz a megözvegyült férj külön kötés nélkül is örökölhet-

34 „Minden atyai, anyai és aquisitumbéli javaimat, jószágimat, váraimat, kastélyimat [...] bécsi házamat és másokat, amelyek eszembe nem jutnak hozzájuk tartozó mindennemű ingó bingó marhákkal [...] kötettem fellyül megírt szerelmes édes uramnak, azon mindennemű jussal és igazsággal, valamellyel én bírom.” Rákóczi Erzsébet fassiója, 1672. ÖStA, HHStA, FA Erdődy, Lad. 37. fasc. no. 3.

35 Házasságuk válásáról részletesen és további irodalommal: *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707*. Szerk. és előszó Benda Borbála – Várkonyi Gábor. Bp., 2001. (Millenniumi Magyar Történelem, Források.)

36 Benda Borbála kutatása szerint a fassiót már 1673-ban visszavonta, de ennek hatálya legalábbis kétséges, mivel a birtokokat továbbra is a férj kezelte: épp ez váltotta ki viszályukat. Benda Borbála: Rákóczi Erzsébet, a birtokos és gazdálkodó. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Fábri Anna – Várkonyi Gábor. Bp., 2007. 19–28., itt: 21–22.

37 Rákóczi Erzsébet kincstáráról: Bubryák: *Családtörténet*, 164–208.

te elhunyt felesége ingóságait. A törvényhelyet a gyakorlatban először 1715-ben, Rákóczi Erzsébet hagyatékát illetően alkalmazták.)³⁸

Két generációval korábban egy hasonlóan gazdag tárházzal rendelkező nemesasszony, Erdődy Anna ennek épp az ellenkezőjére törekedett: ő azt próbálta megakadályozni, hogy vagyona visszaszálljon rokonaira. Neki sem születtek gyermekei, pár évvel korábban férje is meghalt, szülei sem éltek már, így ingóságainak és birtokainak jog szerinti örökösei a testvérei voltak. Kedvezményezettjévé azonban nem őket tette, hanem a „szolgájának” mondott Bácsmegyei Györgyöt. Nem akármilyen vagyont kívánt neki hagyni: a férfinak szánt örökrészben benne foglaltatott Anna minden szerzett ingó és ingatlan vagyona, a komoly áldozatok árán magához váltott Regéc vára 60 000 forint értékben, örökös nélkül elhunyt férjének, Alaghy Menyhértnek reá szállt vagyona (elsősorban kincstára) és saját, szintén jelentős értéket képviselő ingóságai.

Az Őfelsége kegyelmességéből nekem conferált Regéc várat jószágostul 60 000 forintban ő kegyelmének, Bácsmegyei György uramnak hattam testamentumban, azon summában Őfelsége kegyelmességéből tartsa és oltalmazza benne. [...] Hagyok minden Arany, Ezüst marhákat ugyan Bácsmegyei uramnak. [...] Az őstül maradt jószágom az Atyafiaké, ők igazodjanak.³⁹

Erdődy Anna és Bácsmegyei György kapcsolatáról nem sok tudható, de a végrendelet olyan szélsőségesen tér el a szokásjogtól, hogy feltételezhető, komoly érzelem, vélhetően szerelmi viszony állt mögötte. Egyes jelek még arra is utalhatnak, hogy Anna eredetileg házasságkötésre készült vele: 1633-ban, nem sokkal férje halála után, egy feltűnően reprezentatív serlegsorozatot rendelt az egyik legkeresettebb ötvösdinasztia tagjától Augsburgban, amelyre *József és testvérei* történetét verték. Ez a bibliai jelenetsor gyakran szerepelt házassági ajándékok díszítésén,⁴⁰ így nem elképzelhetetlen, hogy Anna az ezüstöket esküvői lakoma pohárszékére szánta. Testvérei természetesen azonnal megtámadták a végrendeletet, és bár a tutornak felkért Pázmány Péter jó ideig akadályozni tudta az ingók átadását, a végrendeletet végül hamisítványnak minősítették, és a kincstárat az Erdődy rokonság felosztotta egymás között.

Bajory Kata, Pogrányi György, Rákóczi Erzsébet vagy Erdődy Anna esetei jól mutatják az érzelmek mint ágensek működését, szerepét a házasság által létrejött magcsalád, illetve a rokonság vérségi köteléke, a születési család („atyafiság”) közötti egyezkedésben egyik vagy másik javára. Versengésüket

38 Homoki-Nagy: *Törvényes öröklés*, 221.

39 Erdődy Anna végrendelete, Vajdacska, 1634. november 8. MNL OL, P 109, Rep. 50. fasc. B. no. 5. (Közölve in: Bubryák: *Családtörténet*, 363–364.) Erdődy Anna kincstáráról: uo. 140–158.

40 Ursula Nilgen: Joseph von Ägypten. In: *Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie*. II. Hrsg. von Engelbert Kirschbaum. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970. 431.

az aktuális erőviszonyok és hatalmi játszmák döntötték el. A fenti példaknál maradvá, Erdődy Anna alacsony sorból származó szeretőjének kevés esélye volt az asszony főrangú testvéreivel szemben, mint ahogy valószínűleg Pogrányi György sem tudta elérni, hogy házastársát, aki pár évvel korábban még az ország első asszonya (Thurzó Szaniszló nádor felesége) volt, és háta mögött állt a nagy hatalmú Thurzó rokonság, kizárják a neki kötött javakból.⁴¹ Bajory Kata két családja között rangjukat és befolyásukat tekintve nem volt különbség, akarata így feltehetően érvényre jutott, és Rákóczi Erzsébet esete sem volt reménytelen: ha vér szerinti örököse, II. Rákóczi Ferenc hatalmi pozícióban marad, talán megkaphatta volna Erzsébet neki szánt ingóságait.

A szokásjogtól eltérő, érzelmeken alapuló rendelkezések hatálya tehát meglehetősen korlátozott volt, gyakran vezetett perre, ahol viszont már a fennálló erőviszonyok döntötték el, kinek az akarata érvényesül. Eltekintve természetesen attól az esettől, ha a kedvezőtlen helyzetbe került örökösök elfogadták a döntést, és nem szegültek szembe a végakarattal. Az érintettek jóváhagyásával bármelyik „szabályt”, még az ősiség törvényét is fel lehetett rúgni, az ő beleegyezésükkel az érzelmeik változtathatták a jogon. Ezt jól példázzák herceg Esterházy Pál vagyoni rendelkezései.

Esterházy Pál végrendeletei

Esterházy Pál nádor igazán szenvedélyes végrendelező volt, összesen tizennégyszer vetette papírra végakarátát, hol testamentum, hol azt kiegészítő pótvégrendelet formájában.⁴² Az utolsó kettő alapján létrehozott változatra 1699-ben királyi jóváhagyást szerzett, az tehát véglegesnek tekintendő, de közvetlenül halála előtt, 1713 februárjában még ehhez is csatolt egy pótvég-

41 Az asszonyt alig egy évtized múltán ennél sokkal súlyosabb vétségeikért helyezték vád alá, de akkor is kegyelmet kapott, noha az eljárás a bűnösségét bizonyította. Komáromy András: *Listius Anna Rozina bűnpöréhez. Történelmi Tár* 20 (1897) 626–652.; Nyáry Albert: Egy második Báthory Erzsébet. *Uránia* 8 (1907) 10. sz. 393–397.; Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. III. Bp., 1982. 214.; *Magyarországi boszorkányperek. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye*. I–II. Szerk. Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva. Bp., 1989. 573–597.

42 Fraknó, 1664. január 8. (kiegészítve 1664. április 25.) MNL OL, P 108, Esterházy-levéltár, Rep. 4. fasc. G. no. 53. (Közölte Merényi Lajos in: *Történelmi Tár* 34 [1911] 151–156.); Fraknó, 1668. január 10. uo. no. 54.; Kismarton, 1678. január 1. uo. no. 55. (közölte Merényi Lajos in: *Történelmi Tár* 34 [1911] 598–619.); Kismarton, 1682. szeptember 8. uo. no. 56. és Rep. 4. fasc. H. no. 79.; Kismarton, 1683. május 18. Rep. 4. fasc. G. no. 57.; Kismarton, 1685. március 10. uo. no. 58.; Fraknó, 1689. február 12. uo. no. 59., 60. (Vö. 1689. február 22. dátummal: ÖStA, HHStA, FA Csáky, fasc. 135. no. 8.); Kismarton, 1692. július 10. uo. no. 61–62.; Fraknó, 1693. július 8. uo. no. 63.; Kismarton, 1693. július 1. uo. no. 64.; Kismarton, 1694. szeptember 10. uo. no. 66.; Nagyszombat, 1695. március 2. (latin nyelvű okiratba foglalva: 1699. január 2.) uo. no. 71.; (magyar fordításban: uo. no. 71NB); Kismarton, 1713. február 24. MNL OL, E 148, NRA, fasc. 353. no. 2.

rendeletet. Készítésüket részben gyermekeinek születése és halála, második házasságkötése, illetve újabb földbirtokok szerzése motiválta.

Mivel mások rendszerint csak egy, legfeljebb két végrendeletet írtak életük során, vagyoni rendelkezéseiket és családi viszonyaikat többnyire „pillanatfelvételként” ismerhetjük. Az Esterházy-testamentumok kivételes forrásgazdagsága viszont lehetőséget kínál arra, hogy ne „statikusan” szemléljük a végleges és elfogadott változatot, hanem figyelemmel kísérhessük, hogyan változtak az évek során a testáló szempontjai. Esterházy végrendeleteinek fő célja a fraknókismartoni hitbizomány létrehozása volt. A benne foglalt javak között voltak ingó és ingatlan értékek, szerzett és öröklött jószágok egyaránt: ezekről eltérő szabadságfokkal rendelkezhetett, ami erősen befolyásolta mozgásterét.

A hitbizomány rendje a fiúgyermekek közötti egyenlő öröklés rendjével szemben az elsőszülöttet részesíti előnyben, és garantálja az ingó és ingatlan vagyon oszthatlanságát és elidegeníthetetlenségét. Kialakítására a nyugateurópai gyakorlatok hatására már régóta megvolt az igény Magyarországon is, de a hitbizományi rendelkezés törvényi feltételeit csak 1687-ben teremtették meg. Az viszont ezt követően sem változott, hogy a végrendelkező csakis szerzett birtokairól rendelkezhetett szabadon, tehát kizárólag azokra alapíthatott hitbizományt. Esterházy Pálnak sem Fraknó, sem Kismarton nem volt szerzett birtoka.

Végrendeleteinek módosításait elemezve láthatjuk majd a folyamatot, hogyan sikerült a nádornak mégis azzá tennie őket. Arról viszont kevésbé informálnak a szövegek, miért volt mindez olyan fontos számára, hogy élete során tizennégszer is rendelkezzen róla. Márpedig szempontunkból elsősorban a motiváció lenne érdekes: ha ugyanis elfogadjuk, hogy a szokásjoggal szembehelyezkedő végrendelkezés kiváltó oka alapvetően emocionális, Esterházy esetében is azt kell feltételeznünk: nagyon erős, s az idő múlásával egyre intenzívebb érzelem befolyásolta végakaratai írásakor. E motiváció néhány kapcsolódó dokumentum bevonásával reményeim szerint szintén tisztázható.

A gyermekek öröklése

Első, 1664-ben kelt végrendeletében Esterházy az ingóságokkal még pontosan úgy járt el, ahogy azt a törvények, illetve a szokásjog alapján elvárnánk: testamentuma nem kedvez feltűnő mértékben egyik vagy másik gyermekének, nem zárja ki az örökségből lányait, és gazdag hagyatékot szán özvegyének. A fraknói kincstárat, amelynek „nagyobb részit” a saját szerzeményének mondja (ez kell hozzá, hogy szabadon rendelkezessen róla), felosztja gyermekei között. Gyakorlata jól tükrözi az általunk történeti forrásként kezelt dokumentumok ágens jellegét, vagyis azt, hogy létrehozóik számára eszközül szolgáltak valamilyen cél eléréséhez: a „valóságot” nem leképezték, hanem alakították.⁴³

43 Shannon McSheffrey: Detective fiction in the archives: Court records and the uses of law in late medieval England. *History Workshop Journal* 65 (2008) 1. sz. 65–78.

Az minemő ezüstmívem vagyon, nagyobb részit magam pénzemen vettem, s arról szabad dispositiót is tehetek. Kihez képest az Losonczy mosdót medencéstől, az Fraknai Bilicum Puska palaczkot, az Terra Sigillata kupát az szegény Bátyám Uram veszedelméről való öreg medenczét mosdóstól, az Griffmadár körmöt, s egyik merő csontos Kannát Miklóska Fiamnak hagyom. Az öreg Taczát, az öreg hólyagos ládát, s az középső csont kannát, az Tükrös Leány csiga kupával együtt, és egy öreg mosdó medenczével együtt hagyom Palkó fiamnak. Az gyöngyös kupát, az kisebbik csontos kannával együtt, s a mellé hat öreg hólyagos kupát, két öreg szabású mosdó medenczével együtt hagyom Istók fiamnak. Az hólyagos kupákat, és öreg, s hajó kupát, két mosdó medenczével együtt hagyom Laczkó fiamnak. Katicza leányomat azon vagyok, hogy az Apáczák közé adjam, [...] holott penig Istennek úgy tetszenék, hogy házasságra adná magát, tehát az vert kupákat mindenestől adják neki. Cristinka lányomról hasonló szándékban vagyok [...] de ha férhez megyen, az kristály és jáspis edényeket adják véle.⁴⁴

Az általa legfontosabbnak tartott tárgyakat tehát az elsőszülött Esterházy Miklósnak szánta – közülük történetesen csak egy volt valóban a saját szerzeménye –, de látványos és értékes műveket juttatott többi gyermekének is. Nem zárta ki az öröklésből lányait sem, akiket pedig apácának szánt, mégis egész tárgycsoportokat tartott fenn számukra arra az esetre, ha mégsem ölténének fátylat. A kincstári darabok Miklósnak szánt részéről kikötötte, hogy ezek a tárgyak mindig Fraknón maradjanak, amiben már benne rejlik a későbbi hitbizományi kincstár gondolata, de ez ekkor még praktikusán csak a néhány neki hagyott tárgyra vonatkozott, és nem számít kirívó esetnek más korabeli végrendeletekkel összehasonlításban sem. Fraknót és Kismartont apja végakarátát követve legidősebb fiának rendelte, Lánzsért (felesége halálát követően) Pálnak, a többi birtokot két kisebb fia között osztotta fel, s rendelt mellé még nekik fejenként húszezer forintot. Három hónappal később kiegészítést is fűzött a végakarathoz, amelyben hosszan részletezte a majorátus előnyeit, de gyermekeire bízta, elfogadják-e rendelkezését.

Ugy tetszik eléggé declaráltam a maioritást, noha talán a magyar törvény ellen láttatik lenni, de ha az én gyermekim nem akarnak in hoc puncto a szerént cselekedni, senki őket reá nem erőltetheti.⁴⁵

Négy év múlva, 1668-ban írt végrendeletében ehhez képest gyökeres változás figyelhető meg. Fraknoi tárházának immár teljes egészét az idősebb fiúnak, Esterházy Miklósnak szánta, bár felesége, Esterházy Orsolya a szokásoknak megfelelően még haszonélvezeti jogot kapott rá, azaz fiuk csak az ő halála után vehette volna birtokba.

44 Merényi: *Esterházy Pál*, 152–253.

45 Uo. 156.

Az fraknai üveg s fekete fával burított almáriomos tárházamat, melyben mindennemű arany, ezüst, s más drága mívem vagyon, hagyom éppen Miklóska fiamnak úgy, hogy abból semmit el ne idegeníthessen, [...] Ezen tárházat pedig azt akarom, hogy éppen Feleségemé legyen mind addig az még él, holta után legyen Miklóskaé, s ne előbb.⁴⁶

Fraknón és Kismartonon kívül eső jószágait egyenlően elosztotta ekkor életben lévő négy fia között, de kettőt közülük papi pályára szánt, és az ő járandóságukat készpénzzel kívánta rendezni. Két lányának 10 000-10 000 forint járt, ha kolostorba vonulnak, és fejenként 20 000 forint, ha férjhez mennek. Kisebb fiai számára kedvezőtlen döntése miatt hosszasan magyarázkodott, külföldi és hazai példákat hozva arra, hogyan vezethet a birtok szétaprózódása a família romlásához, s hogy a fennmaradást az osztatlanság biztosítja: „az majoritás az Famíliák conservatiója.”

Tíz év elteltével, 1678-ban fogalmazott végrendeletében újabb változás látható: módosult a fő kedvezményezett személye. Mivel közben Miklós és László fia is egyházi pályára lépett, a majorátus leendő örökösévé az akkor még csak 10 éves János fiát tette. Az öröklésből kizárta az egyháziakat, a szellemileg nem beszámíthatókat és a leányokat: fiága kihalása esetére ugyanis öccse fiágát tette kedvezményezetté. A fraknói tárházat és levéltárat, a kismartoni galériát, avagy „Kunstkammert” a hitbizomány elidegeníthetetlen részének tekintette, noha ekkor még nyitva hagyott egy kiskaput: az örökös azzal a feltétellel adhat el belőlük, ha azt „valami igen hasznos jószágnak vásárlására fordítaná, s nyereséggel adhatná el”. (Később ez a kitétel is eltűnik majd.)

A jószágok jövedelméből a többi fiának évi kétezer forintot szánt, a leányok járandósága 20 000-ról egyszeri 5000 forintra csökkent. A már az előző rendelkezéshez képest is feltűnő aránytalanságot az örökség megosztásában még az előzőnél is hosszabban magyarázta: immár nemcsak a család hasznát ecsetelte, hanem univerzális összefüggésekbe helyezve az egész országot, a király, az egyház, sőt egyenesen az Úristen érdekének tartotta, hogy ez a majorátus létrejöhessen.

A kedvezményezett személyének megváltoztatása azért is figyelemre méltó, mert közelebb vihet Esterházy indítékainak megértéséhez. Nemcsak az volt számára fontos, hogy az általa felhalmozott vagyon osztatlanul egy kézben maradjon (e célnak az elsőszülött fiú kiválóan megfelelt volna), hanem az is, hogy az osztatlan hatalom tulajdonosa ő maga maradjon. Miklós ekkorra már betöltötte 24. életévét, elérte tehát azt a kort, amikor ki kellett volna adni a családalapításhoz szükséges jussát.⁴⁷ Amire azonban így, hogy papi pályára lépett, nem volt szükség.

46 Esterházy Pál végrendelete, 1668.

47 A törvény értelmében ennek érdekében osztályra is kényszeríthette volna apját: Werbőczy: *Hármaskönyv*, I. 53. czim, 4. §.

Jöllehet az majorátus talán Miklós fiamat illetné, s ez után Laczkót, idősebbek lévén ezek Jankónál. De mivel Jankó világi, ezek pedig clericusok, nem kívánhatják az majoritást, nem lévén semmi maradékjuk.⁴⁸

A szövegből épp csak sejthető, milyen mély családi konfliktus húzódott az örökös váltás háttérében. Az elsőszülött fiú pályaválasztása a legkevésbé sem volt önkéntes, Rómából apjának írt levelében (1679) valósággal könyörgött, hogy Esterházy ne kényszerítse őt papnak akarata ellenére.

Nagyságod méltóságos Atyai kegyelmes gratiájában és kegyelmében bízván, [...] kérem is alázatosan, hogy mivel Istentől is nem érztem eddig is az egyházi állapotra való hivatalt, és lelkem ismereti ellen is találván lenni, Nagyságod az Istenért megbocsátani méltóztassék, hogy az világi állapotra rendeltetni kívánkoztam és kívánkozom. [...] és igazán bizonyos gyóntató és más okos tudós szerzetes barát páterekkel is közltem, az melyek is [...] nem javallották az egyházi rendet nékem.⁴⁹

Noha a fiú ekkor már nagykorú volt, az apa nem neki, hanem nevelőjének címezte válaszlevelét, ezzel is érzékeltetve, hogy nem tekinti őt felnőttnek. Tárgyilagosan, pontokba szedve részletezte, hogyan fogja megfosztani Miklóst minden örökségétől, ha el merészei hagyni a neki szánt pályát. Ezek közt szerepelt felesége, azaz Miklós anyjának vagyona, amely felett a neki adott fassió révén rendelkezhetett 300 000 forint értékben, saját szerzeményei, amelyek örökléséből adott esetben valóban ki is zárhatta volna gyermekét, valamint öröklött jószágai, Fraknó és Kismarton, amelyekből még saját jogérzékelése szerint is öt fiútestvérével egyenlő arányban kellett volna részesülnie, ami azonban – állítása szerint – kevés lenne ahhoz, hogy megéljen.

Imprimis az én Feleségem énnékem minden substantiáját inscribálta 300.000 forintban ad liberam meam dispositionem, [...] annak adhatom, akinek akarom, és így ha más Fiamnak hagyom, s nem őnéki, de omni jure megcselekedhetem. Secundo vagyon az én aquisitumom, az kit magam véres veritékemmel szerzettem, ezt is azért de omni jure annak a gyermekemnek hagyhatom, akinek akarom, és így ehhez sincsen Miklós fiamnak semmi köze, ha én nem akarom. Tertio vagyon az Paterno Aviticum, az mely ti. szegény Atyám Uramtól szállott én reám [...] az Fraknai s Kismartoni jószág, ezen két jószág illeti az én holtom után hat Fiamat aequaliter [kiemelés tőlem – B. O.], kihez képest négy leányom is lévén, azoknak kifizetése is kívántatik pénzzel. Már ezt hat részre osztván jut egy részre négy falu, s valami kicsiny porció. Ennél azért többet az én Fiam Miklós nem várhat.⁵⁰

48 Esterházy Pál végrendelete, 1678.

49 Esterházy Miklós levele, Róma, 1679. szeptember 18. MNL OL, P 108. Rep. 7. fasc. G. no. 91.

50 Esterházy Pál levele fia nevelőjének, Lakompak, 1679. október 25. MNL OL, P 108. Rep. 7. fasc. G. no. 93.

A fenti idézet szerint tehát Esterházy – legalábbis 1679-ben – úgy tartotta, hogy Fraknó–Kismartonra mint „paterno aviticum” az egyenlő osztály elve vonatkozik, ami ellentmondásban áll azzal, hogy egy évvel korábban kelt testamentumában az említett birtokok egészét János fiának hagyta. Azzal, hogy a majorátus leendő urává az ekkor még csak 10 éves kisfiút tette, saját kezében konzerválta az összes vagyont és hatalmat, amelynek megosztásáig – János nagykorúságáig – legalább másfél évtizednyi időt nyert. (Sőt, mivel a fiú pár éven belül meghalt, még többet.) Annak pedig, hogy elsőszülött fia megtámadja rendelkezését, fenyegetéssel vette elejét. A fraknó–kismartoni uradalom egyébként jóval többet ért annál, mint amit állított, és valószínűleg anyai örökségéből sem tudta volna olyan egyszerűen kiforgatni a fiút, de a megfélemlítés működött: Miklós megtört, és elfogadta az apja által neki szánt sorsot.

Esterházy négy év elteltével, 1682-ben végrendekezett újra. Ekkorra első felesége, Esterházy Orsolya meghalt, ő pedig újránősült, és második felesége, Thököly Éva már várandós volt. Az előzőekhez képest sebtében fogalmazott, viszonylag rövid testamentuma újabb, ekkor még jelentéktelennek tetsző, ám később nagy horderejűnek bizonyuló változást mutat. Úgy rendelkezett, hogy ha második házasságában születendő gyermeke fiú lesz, ugyanúgy vonatkozzanak rá az öröklési szabályok, mint az első házasságából született fiaira – azaz bátyjai (féltestvérei) magtalan halála esetén Thököly Éva fia legyen a majorátus ura.⁵¹ Ezzel megteremtette annak lehetőségét, hogy második feleségétől született fiúgyermek az apai örökséggel együtt megörökölje az első feleségétől származó vagyont is, kizárva az anyai örökségből Esterházy Orsolya adott esetben még életben lévő leányait. Negyven év múlva pontosan ez történt.

Továbbra is rettegett azonban, hogy legidősebb fia, Miklós, törvényes jogaira hivatkozva egyszer csak osztályra kényszeríti. Reverzálist vett tőle, hogy megfelelő javadalmazásért cserébe életében nem kötelezi apai részének kiadására.⁵² Biztosítottnak azonban csak akkor érezhette a vagyon egyben tartását, ha sikerül királyi jóváhagyást is nyernie végrendeletére, amelyben azonban – tekintettel arra, hogy Fraknó–Kismarton apja szerzeményei, ennélfogva örökölt, tehát „ösi” jószágok voltak, a róluk szóló végrendekezés pedig sértette kisebb fiai érdekeit – aligha reménykedhetett.⁵³ Kivéve, ha leendő örökösei írásban beleegyeznek. Megtették, de úgy tűnik, nem feltétel nélkül.

51 Egyenlő öröklés esetén ez magától értetődően működött: a második házasságból származó fiúgyermek apjuk után ugyanúgy örökölték, mint az első házasságból születettek, ami azonban az első feleségtől származó vagyontárgyakra nem vonatkozott.

52 „...obligálom magamat arra nézve, hogy [...] Atyám Uram éltéig Avitica portiómnak divisiójára nem kényszerítem semmi szín alatt, [...] holott pedig ellenkezőt követnék el, eo facto minden engem most, vagy azután illető portióm vesszen el tőlem örökösen irrevocabiliter.” Esterházy Miklós Antal reverzálsa apjának, Esterházy Pálnak, Bécs, 1683. január 17. MNL OL, P 108. Rep. 7. fasc. G. no. 97.

53 Tarthatta volna magát apja végrendeletéhez is, aki Fraknót és Kismartont az elsőszülött fiúnak szánta, de akkor azok az ő elsőszülött fiát, Esterházy Miklóst illették volna, és ő épp ezt igyekezett elkerülni. Hitbizomány alapítására azért volt szükség, hogy szabadon jelölhesse ki a leendő örökösét.

A szükséges kompromisszum az 1692-es végrendeletben kezdett körvonalazódni: Esterházy ekkor vetette fel először egy második és harmadik hitbizomány létrehozásának lehetőségét, amelyeket két fiatalabb, világi pályán maradó fiának szánt. Ezek aztán a testamentum 1694-es, 1695-ös és 1696-ös változatába, illetve a végleges, királyi jóváhagyást nyert végrendeletbe is bekerültek.⁵⁴

Hogyha fiaim, nem törődven az ősi javakkal, beleegyeznek, hogy én ezekről is tetszésem szerint rendelkezem, ezen esetben, de nem másképpen, három majorátust teszek és alapítok, összes Atyai és Anyai, Dédatyai és Dédanyai, nemkülönben az általam személyesen szerzett birtokokból. [...] Ezen rendeleteim azonban, mint ez már mondva vala, csak azon esetben bírnak érvényrel, ha fiaim ezen atyai intézkedésemet helyben hagyják, minthogy törvényeink értelmében nincs jogunk az öröklött birtokok felett rendelkezni.⁵⁵

Hosszú volt tehát az út a fraknó–kismartoni hitbizomány megalapításáig, és nem is kompromisszumok nélküli. A fiági leszármazottak egyenlő osztályától a másod-, harmad- és további szülöttek méltánytalanul alacsony javadalmasításán át a három világi pályán maradt Esterházy fiú – ha nem is azonos arányú, de megfelelő rangot biztosító – örökrészenek kialakításáig vezetett. Ezzel szemben a vagyon osztatlanságát és elidegeníthetetlenségét biztosító majorátust a kincstárra vonatkozóan Esterházy már évtizedekkel korábban meg tudta valósítani, éppen azért, mert az ingók szerzett vagy ősi mivolta kevésbé volt nyomon követhető, mint a földbirtokoké, és azok felett szabadabban rendelkezhetett. Szándékait és motivációját tehát a tárgyacról szóló rendelkezés hívebben tükrözi, mint végül a király által jóváhagyott végrendelet, és ez a szándék félreérthetetlenül az volt, hogy a hatalom haláláig osztatlanul az ő kezében maradjon. Fiai és leányai érdekeit egyaránt alárendelte annak, hogy családon belüli erőpozícióját fenntarthassa.

Az özvegyek öröklése

Dominanciáját feleségeivel szemben is igyekezett érvényre juttatni, a végrendeletek rájuk vonatkozó részleteiből ez egyértelműen kiolvasható. Ugyanakkor, ha összevetjük Esterházy szavait és tetteit, azaz miként nyilatkozott házastársairól, és ehhez képest mit hagyott nekik végakaratóban, meglehetősen ellentmondásos viszony körvonalazódik előttünk. Mivel a két feleség vagyoni

⁵⁴ Esterházy Pál végrendelete, 1692.

⁵⁵ Esterházy Pál végrendelete, 1695. Záradékképp csatolva fiai aláírása. A szövegben egyébként hivatkozik is rá, hogy Fraknó–Kismartonra valójában már apja, Esterházy Miklós megalapította a majorátust – a jogi helyzet ennél sokkal összetettebb volt, erről lásd Peres: *Hitbizományok* –, ugyanakkor maga is elismeri, hogy a birtokok azért maradtak osztatlanul az ő birtokában, mert erről öccsével, Esterházy Ferencsel a családi tanácsban megegyeztek.

helyzete alapvetően különbözött, azt sem árt rögzíteni, melyikük mit hozott a háztartásba.

Esterházy Orsolya (mint Esterházy István, Miklós nádor elsőszülött fiának leánya, Esterházy Pál félunokahúga) Esterházy Miklós nádor szerzett javából István halála után annak fiatalabb féltestvéreivel, Esterházy Lászlóval, Pállal és Ferencsel egyenlő arányban részesült. Emellett azonban anyai ágon (anyja, Thurzó Erzsébet után) a dúsgazdag Thurzó Imre, apai nagyanyja, Dersffy Orsolya révén pedig a hatalmas Oláh–Dersffy-vagyon kizárólagos örököse is volt. Ez nemcsak birtokokat (Lánzsér, Lakompak, Belatinc, Lendva stb.), hanem a Lánzsérban tartott kincstárat is jelentette. Házasságkötésükkor a nagykorúságot éppen csak elérő, 14 éves Orsolya mindebből 300 000 forint értékben vallott férjének szabad rendelkezésére (egyharmadát ingóságokban), aki viszonzásképp ugyanekkora összeget kötött le neki.

Tekintetes és Nagyságos Gróf galántai Esterhás Pál Uramnak és Férjemnek ő kegyelmének [...] ezen levelemnek erejével móringlevek és kötök őkegyelmének 150 000 forintig való jószágot a lánzséri jószágból, ezen fölül az lendvai, lenti, beletinci és más jószágokból 50.000 forintig való jószágot, ezeken kívül pedig minden ingó bingó javimat, valamik az Lánzséri Tárházban [...] találtak.⁵⁶

Esterházy végrendeleteinek ingóságokról szóló rendelkezései kettejük viszonyának alakulását is remekül leképezik. Első, 1664-ben kelt testamentumában Esterházy még *minden* Fraknón található ékszert a feleségének hagyott, hozzátéve, hogy azok egy része Lánzsérből származik, és amúgy is őt illetnék. 1668-ra mindez úgy módosult, hogy ha halála után Esterházy Orsolya újra férjhez menne, *bizonyos* ékszereket magával vihet, de a többit hagyja a fraknói tárházban. Ha nem megy férjhez, megtarthatja magának Lánzsért (saját örökségét), amelyet majd fiának kell hagynia, és haszonélvezetre fenntartja neki a fraknói kincstárat is. 1678-ban ez utóbbiról már szó sem esik, mint ahogy arról sem, hogy özvegye a nála lévő ékszerekből adott esetben bármit is elvihetne egy új házasságba. (Az pedig már végképp feledésbe merült, hogy az ingóságok jelentős része egykor Esterházy Orsolya hozományával került a családba.) Özvegyi lakhelyként ekkor Lakompakot jelöli ki számára (szintén a saját birtoka), de kötelezi rá, hogy akkor is a majorescónak hagyja, ha netán újból férjhez menne, és további gyermekei születnének. Miközben felesége a végrendeletekben egyre hátrányosabb helyzetbe került, verbálisan Esterházy mindig a legszebb szavakkal, „édes atyámfiaként” nyilatkozott róla.⁵⁷

56 Esterházy Orsolya móringlevele, Kismarton, 1655. február 7. MNL OL, P 108, Rep. 3. fasc. A. no. 12.

57 1685-ben fogalmazott végrendeletéből az is kiderül, hogy Orsolya a „jó feleség” kritériumainak elsősorban engedelmességével tett eleget, s különösképpen azzal, hogy vagyonát férje szabad rendelkezésére hagyta: „noha ő szegény igen együgyű szelég [szelíd] tökéletes jámbor Aszony állat lévén azon acquisitiók iránt csak egy garasban sem concurrált, mindazonál-

Nincs nyoma annak, hogy Esterházy Orsolya bármiféle ellenállást tanúsított volna. Ám az a konfliktus, amely férjét és Miklós fiukat szembefordította egymással, kettejük viszonyában is meglepő fordulatot hozott: pár hónappal azután, hogy Esterházy egyházi pályára kényszerítette elsőszülött fiukat, az addig oly engedelmes feleség visszavonta, illetve módosította a házasságkötésükkor tett móringlevelet. A férjének kötött 300 000 forint értékű javakat már nem férje szabad rendelkezésére hagyta, hanem – Esterházyt kérve, hogy ne nehezteljen ezért rá – gyermekeire, akiknek ezen összeg fejében majd apjuktól kell megváltaniuk örökségüket. (Lánzsért és Lakompakot nevesíti is, finoman éreztetve, hogy abból ugyan jelentős összeget férjének kötött, és ezt fenn is tartja, de – szemben Esterházyval, aki kizárólagos tulajdonaként rendelkezett felettük – azokat továbbra is saját „örökös jószágának” tekinti.)

Mínt hogy pedig tovább is a dolgokrul gondolkodtam, [...] őstül maradtott jók lévén, az lánzséri, lakompaki és több jószágim, netalántán édes Gyermekimtül, azon kötésemnek alkalmatosságával elidegenedjék örökös jószágom, azon első móringle kötésemet bizonyos résziben helyben hagyván, más résziben pedig revocálom és tészek ujóbban ilyen kötést. [...] kérem az én szerelmes Uramat nehéz néven ne vegye ha Gyermekimnek is javát kívánom, azon 300.000 ft summát szabad dispositiójára nem kötém, oly formán, hogy mind addig bírhasa ő kegyelme s legatariusi az én örökös jószágomat, míglen Gyermekim az megnevezett 300.000 forintokat le nem tennék ő kegyelmének (noha Isten ne adja úgy gondolkodnám, hogy idegenítője lenne hasonló Édes Gyermekitül örökségemnek jövődben ő kegyelme).⁵⁸

Gyermekeinek érdekeit védve vállalt konfliktust férjével, indoklása szerint azért, nehogy a számára tett kötés révén „őstül maradtott” vagyona „elidegenedjék” a gyermekeitől. Bár saját megfogalmazása szerint nem feltételezi, hogy „szerelmes Urának” szándékában állna kiforgatni anyai örökségükből közös gyermekeiket, és Miklós fiuk esetét meg sem említi, de nyilatkozata egyértelműen a pár hónappal korábbi eseményekre reflektál. Eltökélttségét mutatja, hogy ezen rendelkezésére még királyi jóváhagyást is szerzett, ami döntését a továbbiakban megfellebbezhetetlenné tette. Esterházy Orsolya esete azon ritka példák egyike, amikor valakinek sikerült jogerősen megváltoztatnia egy korábbi kétoldalú vagyonszerződést.⁵⁹ Ám ahhoz, hogy az érzelmek (jelen esetben az anyai szeretet, gyermekei érdekeinek védelme) felülkerekedhessen a jogon, a hatalmi viszonyok megváltoztatására volt szükség. A királyi jóváha-

tal ugyan minden ingó, s ingatlan jószágokban való jussát nékem cédálta ad liberam meam dispositionem.” Esterházy Pál végrendelete, 1685. (Esterházy ezen állításának a következők jegyzetben hivatkozott dokumentum ellentmond.)

58 Esterházy Orsolya revocatioja, Lakompak, 1680. február 15. MNL OL, P 108, Rep. 3. fasc. F. no. 86.

59 A szerződés kölcsönös volt: Esterházy is ugyanilyen értékben kötött le neki jószágokat a saját birtokaiból.

gyás ezt biztosította. Megszerzésében Orsolyát feltehetően magas rangú pártfogók segítették, de a szerződés módosításához minden bizonnyal Esterházy beleegyezése is kellett. Talán sosem fogjuk megtudni, hogyan érte el mindezt.

Esterháznak második feleségével, Thököly Évával egészen másképp alakult a viszonya. Thököly Éva szinte nincstelenül lépett a házasságba: apja vagyonát elkobozták, komoly örökségre nem számíthatott, nővérével együtt Esterházy gyámleányaként nevelkedett annak háztartásában. Anyagi körülményeit és társadalmi pozícióját tekintve is alárendelt helyzetben volt Esterházyval szemben, aki erőfölényét minduntalan érezte. Egyetlen végrendeletében sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy második felesége vagyontalan árva, akivel ő „jót tesz”, és hozzásegíti, hogy lehetőségeinél messze jobb körülmények között élhessen.

...csak egy becsületes nemes Asszony módjára sem igen élhetne, nem hogy méltóságos Úri Asszony állapotban, s annyival inkább, az minémű méltóságban már vagyon én általam, s böcsületben. Mindazonáltal, hogy [...] lássa ő is, hogy noha árva korában vettem, de mégis jót tések vele az én keresményemből, pro dote et parafernis quoquomodo vocitatis habuimus et kötöm néki ezen alább megírt mobiliákat.⁶⁰

A végakarát műfaja természetesen nem igényelte volna a kedvezményezett életkörülményeinek nyilvánossá tétele, Esterházy szavai azt a célt szolgálták, hogy folyamatosan fenn tudja tartani a kettejük közti függő viszonyt, és ifjú feleségét minduntalan emlékeztesse rá: hálával tartozik neki. (Állítása ráadásul nem is volt helytálló: Thököly Évát és testvéreit apjuk vagyonának elkobozásakor jogtalanul fosztották meg anyai örökségüktől is, márpedig anyjuk, Gyulaffy Mária az egyik leggazdagabb erdélyi örökös, Bethlen István erdélyi fejedelem unokája volt. A Thököly leányok tehát valóban nincstelenként kerültek Esterházy udvarába, de a vagyoni potenciáljuk magas volt. Erdélyi birtokaikat később Esterházy segítségével vissza is szerezték, ebből pedig felesége révén elsősorban ő maga profitált.)

Másfelől, ha nem azt vizsgáljuk, mit mondott, hanem azt, mit tett Esterházy Pál, épp az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. Végrendeletéről végrendeletre egyre többet ajándékozott feleségének, megszegve akár az öröklési szabályokat is az érdekében. Már rögtön az 1682-es végrendeletben neki ajándékozta például elhunyt felesége összes ruháját. Nagyon értékes ruhadarabokról van szó, amelyek Esterházy Orsolya saját gyermekeit illették volna. Első felesége ékszereit is neki adta, igaz, ezeket csak „használatra”: Thököly Éva halála után vissza kellett kerülniük a fraknoi tárházba.⁶¹ 1685-ben kelt testamentumában mindemellett egy 50 000 forint értékű ékszerajándékról is említést tett,

⁶⁰ Esterházy Pál végrendelete, 1685.

⁶¹ Esterházy Pál végrendelete, 1682.

amelyet felesége szabad rendelkezésére hagyott.⁶² (Esterházy Orsolya soha nem részesült hasonló ajándékban, a nála lévő ékszereket csak viselhette, amíg élt.)⁶³ 1693-ban 60 000 forintra becsülte az ékszerekollekciót.⁶⁴ 1694-ben Thököly Évának már 22 500 forint tőkéje is volt Esterházynál, amelynek fejében beírta neki Köpcsényt. Egy évvel később felesége ingatlan vagyonát már 100 000 forintra becsülte, mivel sikerült számára visszaszerezni jószágokat szülei hagyatékából. (És természetesen nem is mulasztotta el ezt befoglalni soron következő végrendeletébe.)

Mindezekben [hitbizományi birtokok] semmi jogot se igényeljen magának az én feleségem, hanem meg legyen elégedve a végrendelet és pótrrendelet által neki meghatározott Köpcsén várával és uradalmával, ezek beruházásával és a neki különböző alkalommal ajándékozottakkal, annál is inkább, miután én őt fáradsággal és áldozatokkal is segítettem Magyarországon és Erdélyben fekvő atyai és anyai javainak visszaszerzésében, s így ő az én segítségével majdnem 100.000 forintnyi vagyont szerzett magának. Az általam szerzettekben nem nevezhető szerzőtársnak, mert nem volt engem mivel segítnie. Minthogy én őt mint kedves feleségemet szeretem, gondoskodtam tisztességes állása és ellátásáról.⁶⁵

Bár ezek szerint saját birtokszerzeményeibe nem írta be felesége nevét, cselekedetei összességében pozitív érzelmeket fejeznek ki, hiszen gondoskodott róla, hogy Éva özvegyként kellő vagyonnal rendelkezzen, és méltóképp élhessen majd.

Thököly Éva végrendeletei

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Esterházy második feleségének rendelkezéseit is ismerhetjük, így kettejük viszonyát a másik fél szemszögéből is láthatjuk. Thököly Évától két végrendelet (1688, 1708) és egy pótvégrendelet (1716) maradt fenn. Az első testamentum rövid, lényegre törő: Thököly Éva épp várandós volt (ötödik közös gyermekükkel, Esterházy Józseffel, de korábban született gyermekei közül ekkor már csak Terézia és Franciska volt életben, s még ebben az évben Franciska is elhalálozott), sebtében végrendelezett. Első pontjában rögtön leszögezte, amit Esterházy is mindig felemlgetett neki, hogy őstől maradt jószágga nincs, így mindene, amije van, a saját szerzeménye – következésképp szabadon rendelkezik felette. Ennek értelmében minden vagyona általános örökösévé teszi „édes” gyermekeit, ha fia szü-

62 Esterházy Pál végrendelete, 1685.

63 „Az minemő arany, s ezüstmív defacto keze között vagyon, maradjon is nála, holtáiglan, annak utána penig tétessék az is az Fraknai Tárházban, mert ezen nála lévő arany mívet is magam pénzemen vettem, a végre, hogy Feleségem, az még él, viselhesse.” *Esterházy Pál végrendelete*, 1678.

64 Esterházy Pál végrendelete, 1693.

65 Esterházy Pál végrendelete, 1695.

letne, akkor őt. Egyetlen szokatlan kitétele van, amelynek az egyébként rövid szövegben viszonylag nagy teret szentelt, tehát feltételezhetően fontos volt számára. Tanulva mostohafia, Esterházy Miklós esetéből (akinek sorsát 1671-től Esterházy udvarában nevelkedő gyámleányként, majd 1682-től feleségként és mostohaanyaként jól ismerhette), nyomatékosan kérte férjét, hogy egyik gyermekét se kényszerítse akarata ellenére kolostorba.

Kérem az Istenért is az én szerelmes Uramat, hogy említett Gyermekimet erővel s akarattal ellen Calastromban menni ne kényszerítse, se az szerzetben ne adja, mert hiszen ezeknek férjhez menésük ő kegyelmének, se előbbeni Gyermekinek kárára nem leszen, úgy várhatja azután is Isten áldását magára, s mind gyermekire ő kegyelme.⁶⁶

Közismert, hogy később Esterházy Pállal igencsak megromlott a viszonya: férje mérgezéssel vádolta őt, különköltöztek, Thököly Évát kitiltották a Magyar Királyság területéről.⁶⁷ 1708-ban, két hónappal azután, hogy a császár – nyilván Esterházy beavatkozására – elutasította Thököly Éva kérését, hogy Ausztriából Pozsonyba tehesse át lakhelyét, a grófnő újabb végrendeletet írt.⁶⁸

A végakarát roppant tárgyilagos, a beszélő érzelmeire legfeljebb egy-két elejtett jelzőből következtethetünk, valamint abból, amit nem mond, illetve nem tesz. Ebben a testamentumban általános örökösének már nem a fiát, hanem Jézus Krisztust nevezte, és elsősorban a lelkéért mondandó misékről, temetéséről, epitáfiumáról igyekezett gondoskodni – végakarátának első 13 pontja mind e téma körül forog. További 26 pontban osztja szét ingó és ingatlan vagyont, többek között rengeteg ékszerét, mindebből férjének és két gyermekének, Teréziának és Józsefnek mindössze három tételt szentelt, mostohagyermekeit pedig meg sem említette. Érdemes figyelni a testamentum szóhasználatát: ezen ajándékaihoz a „kötelezettség”, „átok” és „tartozás” szavak kapcsolódnak, miközben a korábbi végrendelet „szerelmes uram”, „édes gyermekim” szókapcsolatai eltűntek.

A 14. pontban férjének hagyja jegygyűrűjét, de „kötelezi” rá, hogy halála után a fiuknak adja tovább. Mindabból, amit valaha Esterházytól kapott, ennyi, amit visszajuttat hozzá (a jegygyűrű egyébként a szokások szerint is visszajárt volna neki). József fiának a 15. pontot szentelte, és ráhagyta megmaradt birtokait – amit szeretetteli gesztusnak tarthatnánk, ha nem azzal indokolná tettét, hogy támadható ne legyen a végrendelete. (Hozzátevé, hogy a

66 Thököly Éva végrendelete, Kismarton, 1688. április 4. MNL OL, P 108, Rep. 41. fasc. F. no. 324.

67 Kettejük viszályáról: Peres Zsuzsanna: „Isten megáldjon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai. In: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztonyi Gergely. Bp., 2013. 294–300., itt: 299.

68 Thököly Éva végrendelete, Bécs, 1708. augusztus 16. ÖStA, HHStA, FA Erdődy, Lad. 3. fasc. 4. no. 6.

herceggel kötött szerződésnek megfelelően amúgy már életében megadta fiának, ami járt.)⁶⁹

Fünffzehentens. Damit dies mein Testament vmb so weniger disputirlicher seyn möge so thue ich meinen einzigen Sohn Joseph über dies, was ich Ihme schon bereiths in vivis gegeben, und lauth des gemachten Contracts achzig Tausendt Gulden außtraget, [...] [zu meinem Erben].

Reá testált emellett néhány valóban értékes ékszert, azzal a kitételrel, hogy ha fia magtalan halna el, ezeket adják el, és árukból mondassanak miséket az ő és barátai lelki üdvéért. Minden más esetben az ékszerek eladását, elajándékozását anyai „átok” terhe mellett tiltja. A 16. pontban meglehetősen távolságtartással nyilatkozott lányáról, Esterházy Teréziáról is. Állítása szerint a szerződés értelmében már ő is megkapta járandóságát, így neki sem „tartozik” semmivel, de hogy mutassa anyai *érzelmeit* (*mütterliche affection*), neki ajándékoz egy fekete gyöngyös prémkabátot.

A jelzők hiánya azért is feltűnő, mert egyébként ebben a német nyelvű végrendeletben is használja őket: nővérét, Thököly Máriát például „meine liebste frau Schwester”-nek nevezte, barátnőit is „gute Freundin”-ként jellemezte. Mindegyiküket bőkezű ajándékokkal látta el: Thököly Máriára és férjére, gyermekeire is 2000-2000 forint értékben hagyott ékszereket, illetve készpénzt, barátnőit is átlagosan 1000 forint értékben ajándékozta meg. Összehasonlításképp: lánya férjének, Erdődy Györgynek mindössze 100 dukátot (400 forint) hagyott. Thököly Éva gesztusaiból arra következtethetünk, hogy az asszony a megpróbáltatások idején elsősorban születési családjától, nővéreitől (Kata 1701-ben halt meg) kapott támogatást, nem saját gyermekeitől és nem is mostoha-gyermekeitől, és ezt próbálta meg viszonzni megmaradt ingó vagyona szétosztásakor. Érezhetően figyelt ugyanakkor arra, hogy minden elvárható gesztust megtegyen saját családtagjaival, férjével és két gyermekével szemben is, nehogy a rendelkezése támadhatóvá váljon. Azt ugyanis már nyilvánvalóan megtanulta, hogy a hatalmi játszmákban Esterházyval szemben alulmarad.

Összefoglalás

A testamentumok vagyoni rendelkezései minden látszólagos semlegességük ellenére sokat elárulnak az örökhagyó személyiségéről, érzelmeiről, családi viszonyairól. Különösképpen érvényes ez azokra a dokumentumokra,

⁶⁹ A szerződést eddig nem sikerült fellelnem, de tartalmára Thököly Éva testamentuma alapján következtethetünk. Esterházy segítségével visszaszerzett birtokait, vagy legalábbis döntő hányadukat, úgy tűnik, át kellett adnia fiuknak, Esterházy Józsefnek (akinek jövőjét ezzel apja anélkül biztosította, hogy saját birtokaiból komolyabb részt juttatott volna neki). Leányuk, Esterházy Terézia 1704-ben ment férjhez, ő feltehetően akkor kapta kézhez anyai örökségét hozományként.

amelyekben akár pozitív, akár negatív irányban eltérés mutatkozik a szokásjogtól. A tanulmányban azt mutattam be, hogy az eltérést a normától kimondott vagy kimondatlan érelemnyilvánításnak tekinthetjük, ahol az eltérés mértéke az érzés intenzitásával áll összefüggésben. A vizsgálatra különösen alkalmasnak bizonyultak az ingóságokról szóló passzusok, mert felettük az örökhagyó szabadon rendelkezett, így elosztásukra a családtagok egymás közötti kapcsolatai és érzelmi kötelékei nagyobb befolyást gyakoroltak.

A végrendeletek mindazonáltal elsődlegesen nem a döntés kiváltó okát, hanem a célját rögzítik: mindig elmondják, hogy ki és mit örököljön, de nem mindig fűznek hozzá indoklást. Amikor a végrendelező a szokásjoggal (vagy korábbi szerződéssel, testamentummal stb.) ellentétes döntést nyilvánít ki, általában szükségét érzi a magyarázatnak, hiszen épp azzal tud érvelni akaratának jogossága mellett. Más esetekben a motivációra csupán következtetni tudunk, amelynek feltárásához a vagyoni rendelkezések mellett kiegészítő források (levelezés, periratok stb.) bevonása is szükséges.

A vizsgált esetek jól mutatják, hogy az érzelmek a házastársra és a gyermekekre vonatkozó rendelkezéseket is erősen befolyásolhatták, s hogy a végrendelezés révén kifejezésre juttatott gondoskodás alapfeltételének az elvárt kötelességek teljesítését tekintették. Ha e feltétel bármelyik családtag esetében nem teljesült, annak anyagi következményei voltak: az örökhagyó a „rivális” családtagokhoz fordult gesztusaival, és ez éppúgy eredményezhett testvérek közötti különbségtételt, mint a magcsalád előnyben részesítését a vérségi rokonsággal szemben, avagy fordítva, az „atyafiság” pozícióinak megerősítését a házassági kötélekkel nyert család ellenében. Am az, hogy a végrendelező akaratát utóbb érvényre jutott-e, megegyezés kérdése volt: elsősorban nem a jog, hanem az örökhagyó, illetve az érdekeltek hatalmi viszonyai döntöttek felette.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (= MNL OL)

P 108, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Rep. 3., 4., 7., 41.

P 109, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Rep. 50.

E 148, Magyar Kamara Archívuma, Neoregstrata Acta (= NRA), fasc. 353.

P 287, A Forgách család levéltára, fasc. T., fasc. 1048.

Österreichisches Staatsarchiv, Bécs (= ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA)

Familien Akten (= FA), Pálffy

Štátny archív v Levoči, Lőcse (= SAL)

Andrássy, Krasnahorka, Odd. I. fasc. 19.

Irodalom

- Baiory Kata végrendelete, 1576. Közölte Csoma József: *Történelmi Tár* 23 (1900) 313–314.
- Barclay, Katie: *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650–1850*. Manchester – New York, 2011.
- Benda Borbála: Rákóczi Erzsébet, a birtokos és gazdálkodó. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Fábri Anna – Várkonyi Gábor. Bp., 2007. 19–28.
- Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Bp., 2013.
- Gróf Eszterházy Pál 1664. évi végrendelete. Közli dr. Merényi Lajos. *Történelmi Tár* 34 (1911) 151–156.
- Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete. Közli dr. Merényi Lajos. *Történelmi Tár* 34 (1911) 598–619.
- Homoki-Nagy Mária: Amiről egy végrendelet mesél. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 65 (2004) 1–44. sz. 617–633.
- Homoki-Nagy Mária: A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 58 (2000) 211–231.
- Homonnai Drugeth Ferenc, ungvári főispán végrendelete, 1582. január 10. In: Radvánszky: *Magyar családélet*, III. no. 79. 121–125.
- Horváth József: *Győri végrendeletek a 17. századból*. I–III. Győr, 1995–1997.
- Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development (1300–1900)*. Eds. by David Warren Sabeau – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2007.
- Komáromy András: Listius Anna Rozina bűnpöréhez. *Történelmi Tár* 20 (1897) 626–652.
- Krausman Ben-Amos, Ilana: Reciprocal bonding: Parents and their offspring in early modern England. *Journal of Family History* 25 (2000) 3. sz. 291–312.
- Lanzinger, Margareth: Marriage contracts in various contexts: Marital property rights, sociocultural aspects and gender-specific implications. Late-eighteenth-century evidence from two Tirolean Court Districts. *Annales de démographie historique* (2011) 121. sz. 69–97.
- Magyarországi boszorkányperek. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye*. I–II. Szerk. Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva. Bp., 1989.
- Mátay Mónika: Egy gyűlölködő debreceni tímármester utolsó akarata. In: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk. K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Bp., 2003. 186–210.
- Mátay Mónika: Historiográfiai viták a testamentumról. *Korall* 15–16. (2004. május) 248–270.
- McSheffrey, Shannon: Detective fiction in the archives: Court records and the uses of law in late medieval England. *History Workshop Journal* 65 (2008) 1. sz. 65–78.
- Nagy Gyula: *Lipóczi Keczer Ambrus naplója, 1663–1669*. Bp., 1894. (Magyar Történelmi Emlékek, Irók, 33.)
- Nilgen, Ursula: Joseph von Ägypten. In: *Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie*. II. Hrsg. von Engelbert Kirschbaum. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970.
- Nyáry Albert: Egy második Báthory Erzsébet. *Uránia* 8 (1907) 10. sz. 393–397.
- Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014.

- Peres Zsuzsanna: „Isten megáldjon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai. In: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk. Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztónyi Gergely. Bp., 2013. 294–300.
- Rác István: *Debreceni végrendeletek 1595–1847.* Debrecen, 1983.
- Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* I–III. Bp., 1879.
- Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Szerk. és előszó Benda Borbála – Várkonyi Gábor. Bp., 2001. (Millenniumi Magyar Történelem, Források.)
- Roszner Ervin: *Régi magyar házassági jog.* Bp., 1887.
- Ruppel, Sophie: *Verbündete Rivalen. Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts.* Köln–Weimar–Wien, 2006.
- Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768.* III. Bp., 1982.
- Somogyi Ferenc: *Végrendekezés. Nemesi magánjogunk szerint 1000-tól 1715-ig.* Pécs, 1937.
- Spieß, Karl-Heinz: *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters. 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts.* 2. Aufl. Stuttgart, 2015.
- Szende Katalin: Gyermek, testvér, házastárs. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 1–2. sz. 113–140.
- Sztárai Ferenc végrendelete, 1600. Közli: Komáromy András: Művelődéstörténeti adatok. A tolcsvai Bónis-család levéltárából. *Történelmi Tár* 9 (1886) 385–386.
- Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Bp., 1981.
- Verbőczy István Hármaskönyve. Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarul kiadta a' Magyar Tudós Társaság.* Pest, 1844.
- Weichhart Gabriella: *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630.* Bp., 1911.

